

{9}

PRELEKCJE MISTRZÓW

Prelekcje Mistrzów

WYDZIAŁU FILOLOGICZNEGO
UNIwersytetu w Białymstoku

Białystok 2019

Stanisław Dubisz

PERIODYZACJA ROZWOJU POLSZCZYZNY,
A W SZCZEGÓLNOŚCI JEJ DZIEJÓW NAJNOWSZYCH (1939–2019)

**Seria Naukowo-Literacka „Prelekcje Mistrzów”
Wydziału Filologicznego
Uniwersytetu w Białymstoku**

Prelekcja 9

Redakcja serii: **Jarosław Ławski, Krzysztof Korotkich**

Redaktor tomu: **Urszula Sokólska**

Streszczenia: Dortekst

Według projektu graficznego Huberta Pilickiego, Alter Studio

Wybór zdjęć w albumie fotograficznym: Stanisław Dubisz

Copyright by Stanisław Dubisz

Białystok 2019

Copyright by Uniwersytet w Białymstoku

Białystok 2019

Skład: Krzysztof Rutkowski

PRYMAT Mariusz Śliwowski
ul. Hetmańska 42, 15-727 Białystok
tel. 602 766 304, 881 766 304
e-mail: prymat@biasoft.net
www.prymat.biasoft.net

ISBN 978-83-7657-333-5

 **Wydział
Filologiczny**

UNIWERSYTET W BIAŁYMSTOKU

PRELEKCJE MISTRZÓW

Stanisław Dubisz

PERIODYZACJA ROZWOJU POLSZCZYZNY, A W SZCZEGÓLNOŚCI JEJ DZIEJÓW NAJNOWSZYCH (1939–2019)

1.

Periodyzacja to podział na epoki, doby, okresy, fazy, a więc jest to pewna operacja intelektualna dokonywana w odniesieniu do – trzeba to przyjąć jako założenie – długiego odcinka czasu, w którym dają się wyodrębnić *periody* ze względu na konstytutywność i/lub powtarzalność określonych czynników, umożliwiających tę operację. Periodyzacja jest więc czynnością (i rezultatem tej czynności) z zakresu diachronistyki, wymagającą wiedzy faktograficznej (materiałowej) i metodologicznej (teoretycznej), nic też dziwnego, że w dziedzinie humanistyki tego typu postępowanie badawcze występuje przede wszystkim w pracach o charakterze syntetyzującym, nie zaś w ujęciach analitycznych, i jest – na ogół – uwieńczeniem tego postępowania bądź wynikiem wieloletnich studiów i analiz cząstkowych. Tak jest również w językoznawstwie.

Propozycje periodyzacji dziejów języka polskiego występują we wszystkich syntetycznych opracowaniach historii języka polskiego od momentu kształtowania się jej jako odrębnej dyscypliny językoznawczej, tj. od ostatniego dwudziestolecia XIX wieku. W układzie chronologicznym należy wymienić tu następujące publikacje:

- Antoni Kalina, *Historia języka polskiego. Formy gramatyczne języka polskiego do końca XVIII wieku* (1883);
- Aleksander Brückner, *Dzieje języka polskiego* (1906);
- Jan Nieciśław Baudouin de Courtenay, *Zarys historii języka polskiego* (1922);
- Stanisław Słowski, *Historia języka polskiego w zarysie* (1934);
- Tadeusz Lehr-Spławiński, *Język polski. Pochodzenie, powstanie, rozwój* (1947);
- Zenon Klemensiewicz, *Historia języka polskiego* (1956, 1961, 1974);
- Stanisław Urbańczyk, *Periodyzacja dziejów polskiego języka literackiego* (1963);
- Stanisław Borawski, *Tradycja i perspektywy. Przeszość i przyszłość nauki o dziejach języka polskiego* (1995);
- Stanisław Dubisz, *Język – Historia – Kultura (wykłady, studia, analizy)*, t. 1 (2002); *Najnowsze dzieje języka polskiego a współczesna polszczyzna – problem terminologiczny i/czy metodologiczny* (2018)¹.

W sumie wymienione wyżej publikacje odzwierciedlają trzy etapy rozwoju historii języka polskiego jako dyscypliny językoznawczej, tożsame z nimi trzy etapy badań dziejów polszczyzny oraz trzy fazy kształtowania się metodologii tychże badań. Etapy te można określić jako: 1) młodogramatyczny (ujęcia A. Kaliny, A. Brücknera,

¹ Pełne dane bibliograficzne są zamieszczone w Bibliografii.

J. Baudouina de Courtenay, S. Słońskiego i T. Lehra-Spławińskiego); 2) strukturalistyczno-socjologizujący (koncepcje Z. Klemensiewicza i S. Urbańczyka); 3) socjolingwistyczno-komunikacyjny (propozycje S. Borawskiego i S. Dubisza)².

2.

Teoria młodogramatyczna, która dominowała w językoznawstwie polskim ostatniego 30-lecia XIX wieku oraz I połowy XX wieku, przyjmowała następujące założenia:

- 1) Stanowisko diachroniczne i przyczynowe utożsamiane z je-dynie naukowym.
- 2) Koncepcja bezwyjątkowych praw fonetycznych krzyżowanych z działaniem analogii morfologicznej.
- 3) Podstawę psychofizjologiczną (heteronomiczną) w tłumaczeniu i objaśnianiu faktów i zjawisk językowych.
- 4) Postawę asystemową (= indywidualizującą, atomizującą) w traktowaniu faktów językowych.
- 5) Postawę minimalistyczną: przedmiotem badania językowego mogą być tylko konkretne fakty materiałowe, poza które nie wolno wychodzić: żadnych uogólnień, żadnych teorii.
- 6) Celem badań indoeuropeistycznych nie jest rekonstrukcja mitycznego „prajęzyka” – nie mówiąc już o początkach mowy w ogóle – lecz języki historyczne same dla siebie [...].

² Zob. S. Dubisz, *Historia języka polskiego – „wczoraj, dziś, jutro”*, „LingVaria” 2010, r. 5, nr 2, s. 45–51.

- 7) Brak postawy wartościującej: języki ewoluują jednakowo według obowiązujących praw fizjologicznych i psychologicznych tak w prehistorii, jak i w dobie historycznej; nie ma więc mowy o rozkwicie (w prehistorii) i upadku (w historii) [...].
- 8) Wewnętrzna sprzeczność wynikająca z uważania konkretnego i jednostkowego mówienia (*parole*) za teoretyczny punkt wyjścia w badaniach lingwistycznych, a jednocześnie w praktyce utożsamianie tego mówienia z abstrakcyjnym i ponadjednostkowym językiem (*langue*) traktowanym jako średnia realizacji jednostkowych; to spychanie mówienia na plan dalszy było konieczne również ze względu na postawę diachroniczną dającą prymat językom najstarszym, a więc martwym. Z drugiej jednak strony ów punkt widzenia indywidualny i konkretny otwierał możliwości badania języków żywych, a w ich zakresie dialektów i języków specjalnych³.

Łatwo zauważyć, że teoria młodogramatyczna znajdowała podstawy w XIX-wiecznym ewolucjonizmie i pozytywizmie. Jej założenia skodyfikował Hermann Paul (1846–1921), zaliczany wraz z K. Brugmannem, B. Delbrückiem, A. Leskienem i H. Osthoffem do założycieli tzw. szkoły młodogramatyków lipskich. Spójrzmy, w jaki sposób te założenia znalazły odzwierciedlenie w polskich koncepcjach periodyzacji dziejów polszczyzny.

Antoni Kalina, *Historia języka polskiego. Formy gramatyczne języka polskiego do końca XVIII wieku* (1883).

³ A. Heinz, *Dzieje językoznawstwa w zarysie*, Warszawa 1978, s. 178–179.

Periodyzacja:

- 1) epoka wytwarzania się form pierwiastkowych;
- 2) epoka tworzenia się form składanych, czyli syntetycznych;
- 3) epoka form skłaniających, czyli fleksyjnych.

Uwzględniając dzisiejszą perspektywę badawczą, należy stwierdzić, że ujęcie A. Kaliny należałoby zaliczyć raczej do gramatyki historycznej języka polskiego niż do historii języka, o czym dodatkowo informuje podtytuł dzieła. Trzeba jednak pamiętać o tym, że podział na te dwie subdyscypliny diachronistyki lingwistycznej nastąpił w polskim językoznawstwie polonistycznym dopiero w latach 60. XX wieku⁴.

Za kryterium periodyzacji A. Kalina przyjął wewnętrzny rozwój języka w czasie, który traktuje zgodnie z teorią młodogramatyczną

[...] jako organizm czy system teoretycznie w sposób zgodny ze znaczeniem tego terminu w biologii, a więc jako zamknięty układ elementów wzajemnie się warunkujących. W rzeczywistości jednak pojęcie to zostało spłycone i w praktyce z reguły analizowano ewolucję każdego elementu z osobna, a więc tak, jakby chodziło nie o system, lecz o sumę luźno ze sobą zespolonych jednostek określonego zbioru⁵.

Ów biologizm i ewolucjonizm A. Kaliny dziwić nie może, należy jednak podkreślić, że jego periodyzacja może być zastosowana w odniesieniu do ewolucji organizmu językowego w ogóle (np. praindoeuropejskiego,

⁴ Zob. S. Szlifersztejnowa, *Historia języka a gramatyka historyczna w studiach polonistycznych*, „Poradnik Językowy” 1964, z. 7, s. 317–324.

⁵ A. Heinz, *Dzieje językoznawstwa...*, op. cit., s. 180

prasłowiańskiego itp.), nie zaś li tylko w odniesieniu do języka polskiego. Epokę form pierwiastkowych należy interpretować jako fazę kształtowania się rdzeni i form jednogłoskowych; epokę form składanych – jako fazę powstawania derywatów (formacji, kompozycji) wyrazowych; epokę form fleksyjnych – jako fazę tworzenia się paradygmatów deklinacyjnych i koniugacyjnych. *De facto* zatem ta periodyzacja niewiele wnosi do wiedzy o chronologii dziejów polszczyzny, jest natomiast pierwszym przejawem syntetycznej refleksji na ten temat zgodnie z dominującą wówczas orientacją metodologiczną.

Aleksander Brückner, *Dzieje języka polskiego* (1906).

Periodyzacja:

- 1) doba przedhistoryczna (600–1100);
- 2) pierwsza doba historyczna (1100–1500);
- 3) druga doba historyczna (1500–1763);
- 4) doba najnowsza (1763–1906).

Wprawdzie sam A. Brückner – jak pisze B. Walczak – „nigdy nie przeszedł solidnych, systematycznych studiów lingwistycznych i do końca życia językoznawstwa [...] nie opanował”⁶, jednakże jako lingwista praktyk, znakomity filolog i historyk kultury uprawiał językoznawstwo w paradygmacie młodogramatycznym i do przedstawicieli tej szkoły jest zaliczany⁷. Znajdujemy tego i na to dowody również w tekście *Dziejów języka polskiego*:

⁶ B. Walczak, *Jak ewoluowała historia języka polskiego w drugiej połowie XX wieku*, [w:] E. Wierzbicka-Piotrowska (red.), *Dialog pokoleń w języku i językoznawstwie*, Warszawa 2018, s. 43 (43–56).

⁷ Zob. A. Heinz, *Dzieje językoznawstwa...*, op. cit., s. 199.

Już język XIV i XV wieku pozbywa się dawnych słów, niby zbyt technicznych, pozapominał je po prostu, np. obok *czas*, *czaśny* [...] mieliśmy *wrzemię*, *wrzemienny*, czego już pisarz psalterza floryańskiego nie rozumiał i *brzemieniem* napisał.

Nasz język nie jest tylko językiem dwudziestu milionów – są nawet między słowiańskimi języki, którymi mówi nierównie więcej. Ale te języki nie mają **tradycji** [wyróżn. S. D.]⁸.

A. Brückner traktuje język jako samodzielny podmiot działający, to język decyduje o swych zmianach, których człowiek – użytkownik języka niejednokrotnie nie może zrozumieć. Język jest więc – zgodnie z teorią młodogramatyczną – samodzielnym organizmem, którego wyróżnikiem zarazem jest tradycja, będąca swego rodzaju średnią języków jednostkowych, zakotwiczoną w historycznym rozwoju.

W swej periodyzacji autor *Dziejów języka polskiego* stosuje dwa kryteria: a) filologiczne – ponieważ (jak podkreśla) jego publikacja dotyczy „rozwoju naszego języka piśmiennego”⁹; b) historyczne – ponieważ, wydzielając kolejne epoki, stosuje chronologię bezwzględną. Z ustanowienia konkretnych cesur chronologicznych epok A. Brückner nie tłumaczy się, uznając widocznie, że są oczywiste, choć dziś wiemy, że tak nie jest (niektóre wiążą się z faktami historycznymi, inne zaś mają charakter arbitralny). W kolejnych rozdziałach te daty nie są dla niego istotne, ponieważ omawia poszczególne zmiany językowe, procesy, tendencje, fakty w szerokiej perspektywie czasowej (od pie./psł. do zakończenia ich trwania), nie uwzględniając cesur chronologicznych epok. O swym przedsięwzięciu tak pisał:

⁸ A. Brückner, *Dzieje języka polskiego*, Lwów 1906 (1913), s. 60, 149.

⁹ *Ibidem*, s. 2.

Mamy ogólne gramatyki historyczne i niehistoryczne [...], nie posiadamy jednak popularnego, krótkiego zarysu rozwoju naszego języka piśmiennego. [...] Dla miłośników języka ojczystego [...] przeznaczyłem ten wykład, sięgający od wyodrębnienia się języka polskiego z gromady słowiańskiej aż do dni naszych¹⁰.

Abstrahując od przesadnej skromności autora *Dziejów języka polskiego*, określającego swą publikację mianem „popularnego, krótkiego zarysu”, oraz typowej dla niego specyficznej arbitralności sądów, należy podkreślić, że była to pierwsza próba ujęcia syntezy dziejów polszczyzny i jej periodyzacji, opracowana z dużym znanstwem i ujmująca zarówno fakty wewnętrznojęzykowe, jak i ich uwarunkowania kulturowe.

Jan Niecisław Baudouin de Courtenay, *Zarys historii języka polskiego* (1922).

Periodyzacja:

- 1) epoka praarioeuropejska;
- 2) epoka przejścia do stanu prasłowiańskiego;
- 3) epoka prasłowiańska;
- 4) epoka przejścia do stanu polskiego;
- 5) epoka polska.

Jest to periodyzacja już uproszczona, którą sam J.N. Baudouin de Courtenay ostatecznie sprowadzał do trzech epok: praarioeuropejskiej, prasłowiańskiej i polskiej. Ich punkt wyjścia stanowiła periodyzacja obejmująca dwanaście epok: 1) epoka paarioeuropejska, 2) różne epoki wspólnego stanu arioeuropejskiego, 3) epoka przejścia od wspólnego

¹⁰ Ibidem.

stanu arioeuropejskiego do epoki przedślówiańskiej, 4) epoka przedślówiańska, 5) różne epoki zmian we wspólnym stanie językowym ślówiańskim i w stanie prasślówiańskim, 6) epoka zmian jednokowych na całym obszarze świata językowego ślówiańskiego, 7) epoka zmian wspólnych zbiorowisku językowemu polskiemu z różnymi zbiorowiskami północno-zachodu, południo-zachodu i wschodu, 8) epoka zmian wspólnych zbiorowisku językowemu polskiemu z północą ślówiańską, 9) epoka zmian wspólnych językowi polskiemu z całym północno-zachodem Ślówiańszczyzny, 10) epoka zmian wspólnych językowi polskiemu z całym językowym zbiorowiskiem lechickim, 11) stany dawniejsze wyłącznie polskie, 12) stan językowy dzisiejszy¹¹.

Trzeba przyznać, że ta ostatnia periodyzacja, niezależnie od archaizmów terminologicznych, dobrze oddaje niemalże współczesny stan wiedzy na temat prapoczątków polszczyzny. Zgodnie z paradygmatem młodogramatycznym nacisk jest tu położony na wczesne stadia rozwojowe (pie., psł.), uwypuklający diachroniczną postawę uznającą prymat języków najstarszych. J.N. Baudouin de Courtenay w swej periodyzacji abstrahuje od chronologii bezwzględnej, ponieważ dla niego zasadniczym kryterium opisu jest wewnętrzny rozwój języka zbiorowego w dziejach zbiorowości ludzkiej, przekazującej tradycję języka. I w tym wypadku znowu dochodzimy do pojęcia **tradycji**, charakterystycznego dla młodogramatycznego pojmowania ewolucji języka, które zaznaczyło się już *expressis verbis* w ujęciu A. Brücknera.

J.N. Baudouin de Courtenay o swej koncepcji dziejów polszczyzny tak pisał:

¹¹ Zob. J.N. Baudouin de Courtenay, *Zarys historii języka polskiego*, [w:] tegoż, *Dzieła wybrane*, t. 5, Warszawa 1983 (1922), s. 107.

Mamy tyle języków polskich indywidualnych [...], ile jest głów, mieszczących w sobie polskie myślenie językowe. [...] Oczywiście każdy jednostkowy język polski [...] ma swoją historję, od kolebki aż do grobu jego nosiciela. Ale nam tu chodzi [...] nie o historję języka jednostkowego; my tu mamy na widoku historję zbiorowego, przeciętnego języka polskiego, historję zbiorowej, przeciętnej mowy polskiej, przekazywanej **drogą tradycji** od czasów najdawniejszych aż do dni dzisiejszych [...].

Rozróżniamy dwie strony historji języka: **historję zewnętrzną** (1) i **historję wewnętrzną** [...].

[Historia wewnętrzna to – dop. S. D.] historja wyobrażeń, odpowiadających tym zjawiskom i przechowywanych w pojedynczych duszach ludzkich [...]¹².

J.N. Baudouin de Courtenay studiował m.in. na Uniwersytecie w Lipsku i stąd jego związki ze szkołą młodogramatyczną wyraźne w jego pracach diachronicznych. Zgodnie także z jej koncepcją, by badać konkretne fakty materiałowe, przedmiotem opisu w swym *Zarysie historii języka polskiego* uczynił jego historję wewnętrzną z podziałem na fonetykę, morfologię, deklinację, koniugację oraz uwagi ogólne. Charakterystyczne jest dla niego nowatorstwo w ujęciu problematyki fonetycznej/fonologicznej:

Jest to *historja fonem* (wyobrażeń głosek), ich jeszcze drobniejszych części składowych czyli dalej już niepodzielnych psychicznie elementów wymawianiowo-słuchowych, a z drugiej strony wszelakiego rodzaju połączenia fonem¹³.

¹² Ibidem, s. 99, 100, 101 (wyróżnienie tekstu S. D.).

¹³ Ibidem.

Na podkreślenie zasługuje także Baudouinowski psychologizm (*historia wyobrażeń, wyobrażenia głosek, niepodzielne psychiczne elementy wymawianiowo-słuchowe*), prowadzący w konsekwencji do wyróżnienia fonetyki i fonologii oraz rozwiązań prekursorskich w stosunku do praskiej szkoły fonologicznej. I jeszcze jeden cytat, obrazujący proces ewolucji języka w ujęciu J.N. Baudouina de Courtenay, a zarazem charakterystyczny dla części jego prac – historyzm:

Oczywiście, w samym życiu, w samych dziejach języka niema żadnych epok, odgraniczonych od swych poprzedniczek i następczyń. Dzieje języka, jak i wszelkie inne dzieje, posuwają się stopniowo, niepostrzeżenie, a dopiero po upływie pewnego czasu możemy zauważyć, że stan języka w danej chwili jest inny, aniżeli zauważony stan poprzedni. Epoki, perjody i t.p. przyjmujemy jedynie jako wytyczne, dla orjentowania się w niezliczonej masie następujących po sobie momentów. Takimi wytycznymi, przy posuwaniu się od najdawniejszych czasów, dostępnych obserwacji historycznej i odtwarzanych za pomocą czynności rekonstrukcyjnej czyli odtwórczej umysłu ludzkiego, aż do czasów najnowszych, mogą być [...] epoki¹⁴.

Periodyzacja dziejów polszczyzny w ujęciu J.N. Baudouina de Courtenay dobrze sytuuje się w ówczesnej teorii historii języka, ukazując zarazem, że i w tym zakresie należy mu się miejsce szczególne.

¹⁴ Ibidem, s. 106–107.

Stanisław Słoński, *Historia języka polskiego w zarysie* (1934).

Periodyzacja:

1) czasy przedpiśmienne:

- 1.1. pierwszy okres przedpiśmienny (do końca XI wieku);
- 1.2. drugi okres przedpiśmienny (XII–XIII wieku).

2) czasy piśmienne:

- 2.1. pierwszy okres piśmienny historii języka polskiego (XIV wiek – początek XVI wieku);
- 2.2. drugi okres piśmienny historii języka polskiego (połowa XVI wieku – połowa XVII wieku);
- 2.3. Trzeci okres piśmienny historii języka polskiego (połowa XVII wieku – koniec XVIII wieku);
- 2.4. czwarty okres historii języka polskiego (koniec XVIII wieku – czasy najnowsze).

W swej periodyzacji S. Słoński sumuje niejako doświadczenia poprzedników, tj. A. Brücknera i J.N. Baudouina de Courtenay. Podstawą periodyzacji są dwa kryteria: filologiczne (historia tekstów pisanych) oraz historyczne (wydarzenia dziejowe i ich chronologizacja). Zgodnie z koncepcją młodogramatycznego historyzmu przyjmuje S. Słoński (podobnie jak jego poprzednicy) długą perspektywę dziejów języka polskiego, poczynając od prasłowiańszczyzny i rodziny języków słowiańskich, co wiązało się również z jego sławistycznymi zainteresowaniami naukowymi:

Język polski jest, jak wiadomo, językiem słowiańskim, wszystkie zaś języki słowiańskie [...], są sobie pokrewne, czyli tworzą jedną „rodzinę” językową. To ich pokrewieństwo wynika z ich wzajemnej bliskości [...] ich systemu fonetycznego [...] z bardzo podobnego systemu morfologicznego [...] wreszcie z bliskości leksykalnej¹⁵.

¹⁵ S. Słoński, *Historia języka polskiego w zarysie*, Warszawa 1934, s. 5.

S. Słoński stosuje – jak widać – termin *system* (*fonetyczny, morfologiczny*, choć już nie *leksykalny*). Jest to, oczywiście, rozumienie tego pojęcia w duchu młodogramatycznym, tj. jako jednoklasowego zamkniętego układu elementów o proveniencji biologicznej (organicznej) bez uwzględnienia ich relacji strukturalnych. Należy jednak zaznaczyć, że stopniowo ten termin zyskuje prawo bytu w ujęciach diachronicznych.

Opis faktów językowych stosowany w tym opracowaniu łączy elementy charakterystyczne dziś dla gramatyki historycznej języka polskiego (wówczas historii wewnętrznej) i historii języka (wówczas historii zewnętrznej) z prymatem tych pierwszych. Polega on przede wszystkim na interpretacji zjawisk i procesów w izolacji bez uwzględniania ich kontekstu systemowego. Uwagi o zabytkach języka, tekstach, zasadach pisowni itp. są zamieszczone w oddzielnych rozdziałach. Jak pisał S. Słoński:

Jako popularny zarys, książka ta nie wdaje się w szczegóły, chcąc dać rzeczy najważniejsze, ale nie omija zasadniczych kwestyj¹⁶.

Zarys ten bez wątpienia unowocześnia wykład dziejów polszczyzny w porównaniu z ujęciami go poprzedzającymi, na jego przykładzie można zatem śledzić ewolucję polskiego językoznawstwa diachronicznego w okresie 20-lecia międzywojennego. Trzeba także podkreślić, że S. Słoński uprecyzynił pod względem chronologii periodyzację dziejów języka polskiego i wyraźnie ograniczył dane dotyczące epoki najwcześniejszej – praindoeuropejskiej, co wskazuje na przesunięcia akcentów w stosowaniu metodologii młodogramatycznej.

¹⁶ Ibidem, s. 3.

Tadeusz Lehr-Spławiński, *Język polski. Pochodzenie, powstanie, rozwój* (1947).

Periodyzacja:

- 1) czasy przedpolskie (do początków państwowości);
- 2) czasy polskie (od X wieku do współczesności);
- A) doba staropolska (do końca XV wieku):
 - A.1) polszczyzna XII–XIII wieku,
 - A.2) polszczyzna XIV–XV wieku;
- B) wiek złoty (do połowy XVII wieku);
- C) doba powolnego upadku języka literackiego (połowa XVII wieku – połowa XVIII wieku);
- D) doba odrodzenia języka literackiego (połowa XVIII wieku – połowa XIX wieku);
- E) doba najnowsza (od połowy XIX wieku po współczesność).

W swej periodyzacji T. Lehr-Spławiński stosuje w sposób świadomy dwa kryteria: filologiczne (język pisany jako przedmiot zasadniczego opisu) i historycznokulturowe (kultura materialna i intelektualna jako tło rozwoju polszczyzny). *Język polski. Pochodzenie, powstanie, rozwój* to opracowanie – w porównaniu z wcześniejszymi – najobszerniejsze i najnowocześniejsze. *De facto* było podstawową syntezą dziejów polszczyzny do ukazania się *Historii języka polskiego* Zenona Klemensiewicza przez lat ponad dwadzieścia. Metodologicznie reprezentuje ono – można by rzec – młodogramatyzm w stadium zanikowym, na ów czas nowoczesny, systemowy i kulturowy. Udoskonaliło propozycje A. Brücknera, J.N. Baudouina de Courtenay i S. Słońskiego, uwzględniając szeroką literaturę przedmiotu poszerzaną w kolejnych wydaniach do lat 70. XX wieku.

Ważny dla opracowania wątek kulturowy jest wyraźnie zaznaczony w całym tekście, poczynając od wstępu i rozdziału I:

1. Chcąc scharakteryzować dobę wspólnoty prasłowiańskiej pod względem językowym i kulturalnym, trzeba przede wszystkim odpowiedzieć na dwa zasadnicze pytania: kiedy i jak długo istniał wspólny język prasłowiański i gdzie mieszkał lud, który tym językiem mówił. Odpowiedź na te dwa pytania da nam możliwość należytego zdania sobie sprawy nie tylko z tego, jak dawna jest tradycja kulturalna, która tkwi w dzisiejszej rodzimej kulturze i w języku każdego z ludów słowiańskich, ale także z podłoża geograficznego tej kultury i dróg, jakimi szedł rozwój jej od przedhistorycznych początków aż po czasy obecne¹⁷.

Zgodnie z tradycją młodogramatyczną dzieje polszczyzny zaczyna T. Lehr-Spławiński od prasłowiańszczyzny, stawia jednak wyraźną cezurę w periodyzacji, wydzielając *czasy przedpolskie* i *czasy polskie*. Stosując oba kryteria, precyzyjnie periodyzuje dobę staropolską, nowsze dzieje polszczyzny podporządkowując zaksjologizowanemu opisowi ewolucji języka literackiego (wiek złoty, doba powolnego upadku języka literackiego, doba odrodzenia języka literackiego). Widać tu pewną niekonsekwencję, jeśli chodzi o hierarchię kryteriów, ale także bogactwo informacji w porównaniu z opracowaniami wcześniejszymi.

Antoni Furdal w *Posłowie* do wydania III pracy T. Lehra-Spławińskiego w sposób właściwy ocenił walory autora i jego dzieła:

Był zatem Lehr-Spławiński slawistą i humanistą jednocześnie. Musimy tutaj przypomnieć, że dawna polonistyka, zwłaszcza w swej wersji językoznawczej, była bardziej slawistyczna niż

¹⁷ T. Lehr-Spławiński, *Język polski. Pochodzenie, powstanie, rozwój*, Warszawa 1978, s. 23.

dzisiaj. [...] Wydaje się, że właśnie slawistyczna perspektywa umożliwiła Lehrowi-Spławińskiemu ostrożne i równomierne spojrzenie na dzieje języka polskiego. Trzeba było utrzymać właściwe proporcje pomiędzy polszczyzną średniowieczną a nowożytną, zachować nieuprzedzone spojrzenie na język renesansu, oświecenia i epok najnowszych. Dalej zaś istotne było zawsze właściwe umieszczenie naszego języka w kręgu języków i kultur Europy¹⁸.

Wszystkie opracowania, których podwalinę (w większym lub mniejszym stopniu) stanowiła teoria młodogramatyczna, łączyło traktowanie dziejów języka polskiego w długiej perspektywie czasowej – od praindoeuropejszczyzny (lub praslówiańszczyzny) po współczesność, a także metodologiczne nierozdzielanie opisu na historię wewnętrzną i historię zewnętrzną chociaż pojęcia te już funkcjonowały. W poszczególnych opracowaniach zarysowały się jednak wyraźne różnice. Przykładowo, w ujęciach A. Kaliny i J.N. Baudouina de Courtenay bardzo rozbudowany był opis okresu najstarszego (od pie. do X wieku n.e.); J.N. Baudouin de Courtenay kładł nacisk na opis samego materiału językowego (historia wewnętrzna) i wyróżnił te dwa aspekty opisu materiału historycznojęzykowego (historia wewnętrzna i zewnętrzna), natomiast A. Brückner, a później T. Lehr-Spławiński, kładli nacisk na funkcjonowanie języka w kontekście kulturowym. A. Brückner wprowadził podział dziejów języka polskiego na trzy doby (pierwsza doba historyczna, druga doba historyczna, doba najnowsza), S. Słoński pierwszy

¹⁸ A. Furdal, *Posłowie*, [w:] T. Lehr-Spławiński, *Język polski. Pochodzenie, powstanie, rozwój*, Warszawa 1978, s. 427.

wprowadził podział na epokę przedpiśmienną i piśmienną, a T. Lehr-Spławiński pierwszy wydzielił czasy przedpolskie i czasy polskie oraz dokonał wydzielenia i periodyzacji doby staropolskiej.

Faza młodogramatyczna w rozwoju historii języka polskiego jako dyscypliny językoznawczej oraz w ewolucji ujęć periodyzujących dzieje polszczyzny trwała ponad pół wieku. Wniosła ona wiele do opisu materiału historycznojęzykowego, dając zarazem naukowe podstawy metodologii badań historii języka polskiego.

3.

Fazę drugą, która objęła prawie całą drugą połowę XX wieku, jak już zaznaczono, należy określić mianem strukturalistyczno-socjologizującej. Wiąże się ona z pracami takich badaczy, jak Zenon Klemensiewicz, Stanisław Urbańczyk, Władysław Kuraszkiewicz, Zdzisław Stieber, Witold Taszycki, Stanisław Rospond, Irena Bajerowa.

Faza ta ogniskuje się wokół koncepcji historii języka polskiego Z. Klemensiewicza, przedstawionej po raz pierwszy w ujęciu teoretycznym w 1956 roku, a w ujęciu materiałowym – w 1961 roku¹⁹. Według tej koncepcji historia języka to wiedza o składnikach tworzywa językowego, stanowiących system gramatyczny i leksykalny, które w postaci niezmienionej przetrwały ciąg rozwojowy lub które ewoluowały w czasie, aż przybrały postać dzisiejszą. Historia języka to także wiedza

¹⁹ Zob. Z. Klemensiewicz, *Zagadnienia i założenia historii języka polskiego*, „Pamiętnik Literacki” 1956, z. 3–4, s. 86–137; tenże, *Historia języka polskiego*, Warszawa 1961, t. 1; tenże, *Historia języka polskiego*, wyd. zbiorcze (pośmiertne), pod red. nauk. I. Bajerowej Warszawa 1974.

o dziejowych zmianach w funkcjonowaniu języka jako środka komunikowania się i narzędzia myślenia grupy etnicznej, przekształcającej się (w naszym wypadku) w naród. Ponadto historia języka zajmuje się wskazywaniem przyczyn lub ogólnych praw determinujących rozwój języka zarówno w sferze jego wewnętrznego rozwoju, jak i funkcjonowania języka jako środka porozumiewania się jego użytkowników, czyli w sferze jego zewnętrznego rozwoju²⁰.

W tej koncepcji mamy już w pełni rozwiniętą teorię historii języka jako dyscypliny językoznawczej, opierającej się na metodologicznych zdobyczach strukturalizmu europejskiego (przede wszystkim w wydaniu praskiej szkoły strukturalnej) oraz socjologizmu w wydaniu szkoły historyków francuskich, co prowadzi do ukazania szerokiego kontekstu procesów zewnętrznojęzykowych i pozajęzykowych. Koncepcja ta uwzględnia zaistniały już rozdział między historią języka a gramatyką historyczną, co – z kolei – umożliwia koncentrowanie się w opisie zmian wewnętrznojęzykowych na procesach systemowych (regularnych, relewantnych) bez uwzględniania faktów wyjątkowych i drugorzędnych oraz poszerza ogląd spraw na sferę leksyki, stylistyki i polityki językowej.

Istotny wkład w teorię historii języka polskiego wniosła jej strukturalna interpretacja opracowana przez Irenę Bajerową. Autorka przyjmuje, że historia to system procesów pozostających we wzajemnych zależnościach i w określonych relacjach w stosunku do samego przebiegu dziejów. Całość przebiegu dziejów stanowi superstrukturę, będącą faktem obiektywnym (i przedmiotem badań), zorganizowanym

²⁰ Por. M. Karaś, *Historia języka polskiego w ujęciu Z. Klemensiewicza*, „Poradnik Językowy” 1970, z. 3, s. 139–150.

wokół głównego procesu, którym jest doskonalenie języka. Proces doskonalenia się języka jest opisywany zarówno ze strony nadawców, jak i odbiorców komunikatów językowych. Główną relacją superstruktury historii języka jest relacja między tendencją dążenia do jej stanu optymalnego a ostatecznym wynikiem ewolucji języka, czyli jego doskonaleniem się (optymalizacją). Jest to więc relacja o charakterze przyczynowo-skutkowym, teleologicznym²¹.

Rozwój teorii historii języka w sposób naturalny wpłynął na propozycje periodyzacyjne.

Zenon Klemensiewicz, *Zagadnienia i założenia historii języka polskiego* (1956); *Historia języka polskiego*, t. 1 (1961); *Historia języka polskiego* (wyd. zbiorcze, 1974).

Periodyzacja:

I. Kryterium filologiczne:

- 1) epoka przedpiśmienna (do 1136 roku – zakładanej daty sporządzenia *Bulli gnieźnieńskiej*);
- 2) epoka piśmienna (do 1939 roku).

II. Kryterium historycznojęzykowe:

- 3) doba staropolska – do przełomu XV/XVI wieku;
- 4) doba średniopolska – do lat 80. XVIII wieku (cezurą jest data pierwszego rozbioru Polski);
- 5) doba nowopolska – do 1939 roku.

²¹ Zob. I. Bajerowa, *Strukturalna interpretacja historii języka*, „Język Polski” 1969, r. 49, z. 2, s. 81–103; S. Dubisz, *Dzieje języka polskiego jako problem badawczy w pracy historyka języka*, „Poradnik Językowy” 2009, z. 3, s. 19–34.

Periodyzacja Z. Klemensiewicza jest dwustopniowa i uporządkowana. Sumuje ona wcześniejsze osiągnięcia w tym zakresie, uwzględnia również postęp metodologii w obszarze diachronicznych badań językoznawczych (zob. uwagi wcześniejsze). W samej edycji zwraca uwagę bardzo skrótowe i syntetyczne przedstawienie najwcześniejszej przedpolskiej (pie., psł.) fazy rozwojowej epoki przedpiśmiennej, co jednoznacznie świadczy o odejściu od paradygmatu młodogramatycznego, a także bardzo bogata (niespotykana w takim zakresie w opracowaniach wcześniejszych) egzemplifikacja materiałowa i źródłowa. Ten ogrom danych faktograficzno-interpretacyjnych sprawia, że – mimo upływu ponad półwiecza – dzieło Z. Klemensiewicza jest uznawane za główną syntezę historii języka polskiego.

W periodyzacji Z. Klemensiewicza jest kilka kwestii dyskusyjnych, które wymagają doprecyzowania. Po pierwsze, należy rozstrzygnąć, czy dobę staropolską należy datować od połowy XII wieku (koniec epoki przedpiśmiennej), czy też od początku kształtowania się polskiej państwowości (umownie rok 966). Sądzę, że to drugie rozwiązanie jest właściwe, ponieważ zewnętrzne dzieje polszczyzny rozpoczynają się wraz z powstaniem ponadplemiennych ram polityczno-organizacyjnych, które stworzyło chrześcijańskie państwo Mieszka I. Niezależnie od tego, że z tego okresu mamy jedynie fragmentaryczne źródła pisane, to przecież zachodziły wówczas obiektywne zmiany polszczyzny (z całą umownością traktowania tego pojęcia) i dokonywał się teleologiczny proces ewolucji języka polskiego.

Po drugie, trzeba odpowiedzieć na pytanie, gdzie należy dokładnie umiejscowić granicę między dobą staropolską a średniopolską. Z. Klemensiewicz pisze ogólnie o przełomie XV i XVI wieku, a następnie wydziela pierwsze 40-letnie lat XVI wieku jako okres przejściowy, w związku z czym część historyków języka jest skłonna zaliczać je jeszcze do doby

staropolskiej. Uważam, że jest to stanowisko niesłuszne. Z. Klemensiewicz za zmianę graniczą uznał zanik iloczasu, który miał przecież charakter procesu długotrwałego, rozpoczętego na pewno w XV wieku, a zakończonego w XVI wieku. Przejściowość pierwszego 40-letnia XVI wieku jest wyraźna, ale w dziejach języka nigdy nie występują ściśle cezury chronologiczne, a w XVI wieku jednoznacznie zwyciężają nowe tendencje rozwojowe (w części mające przecież początek jeszcze w wieku XV) zarówno w wewnętrznym, jak i zewnętrznym rozwoju polszczyzny. Należy zatem ten wiek zaliczyć już do doby średniopolskiej.

Kwestie dyskusyjne są jeszcze dwie. Chodzi tu o cezurę między dobą średniopolską a nowopolską oraz o II połowę XX wieku. Ta pierwsza u Z. Klemensiewicza datowana jest na lata 80. XVIII wieku, a I. Bajerowa widzi tu pas graniczny, obejmujący ostatnie trzydziestolecie XVIII wieku. Z. Klemensiewicz określa tę cezurę na podstawie czynników zewnętrznojęzykowych, które determinują zaliczenie oświecenia i fazy rozbiorów Polski już do doby nowopolskiej, ale granica wyznaczona przez wewnętrzny rozwój polszczyzny przesuwana tę cezurę na przełom XVIII i XIX wieku. I tę właśnie granicę należy uznać za ważniejszą, ponieważ dopiero pierwsze 30-letnie XIX wieku zainicjowało nowe tendencje w rozwoju polszczyzny ogólnej²².

W syntezie Z. Klemensiewicza koniec doby nowopolskiej przypada na rok 1939, jednakże osiemdziesiąt lat później trzeba stwierdzić, że już cały wiek

²² Por. I. Bajerowa, *Zagadnienie wewnętrznej periodyzacji doby nowopolskiej*, „Roczniki Humanistyczne. Annales de Lettres et Sciences Humaines of Arts” 1991–1992, r. 39–40, 6: *Językoznawstwo*, s. 25–34; S. Dubisz, *Rozwój systemu językowego polszczyzny w XIX wieku*, „Poradnik Językowy” 2005, z. 7, s. 14–22; tenże, *Strukturalna interpretacja ewolucji systemu gramatycznego polszczyzny*, [w:] E. Koniusz, S. Cygan (red.), *Staropolszczyzna piękna i interesująca*, Kielce 2005, t. 1, s. 31–41.

XX poddaje się oglądowi historycznemu. Znalazło to wyraz w syntetycznym opracowaniu autorstwa I. Bajerowej i innych pracach szczegółowych, a ten ostatni podokres zyskał określenie *najnowsze dzieje polszczyzny*²³.

Stanisław Urbańczyk, *Periodyzacja dziejów polskiego języka literackiego* (1963).

Periodyzacja:

- 1) doba staropolska:
 - 1.1. okres do połowy XIV wieku – okres glos;
 - 1.2. okres tekstów ciągłych (do ok. 1520 roku);
 - 1.2.1. podokres 1. – do ok. 1450 roku;
 - 1.2.2. podokres 2. – do 1520 roku.
- 2) doba średniopolska (do trzeciej ćwierci XVIII wieku):
 - 2.1. okres rozkwitu (do połowy XVII wieku);
 - 2.2. okres schyłku (do trzeciej ćwierci XVIII wieku).
- 3) doba nowopolska (do czasów współczesnych):
 - 3.1. okres do 1850 roku;
 - 3.2. okres do 1945 roku;
 - 3.3. okres po 1945 roku.

Periodyzacja S. Urbańczyka ma charakter porównawczy, ponieważ omawia on dzieje polskiego języka literackiego w porównaniu z językiem czeskim i rosyjskim. Punktem wyjścia jest nowa wówczas periodyzacja

²³ Zob. I. Bajerowa, *Zarys historii języka polskiego 1939–2000*, Warszawa 2003; S. Dubisz, *Rozwój współczesnej polszczyzny*, „Przegląd Humanistyczny” 1995, nr 5, s. 69–88; tenże, *Historia języka i językoznawstwa*, [w:] tegoż, *Językoznawcze studia polonistyczne (pisma wybrane, uzupełnione, zmienione)*, t. 4: *Historia języka polskiego*, Warszawa 2016, s. 13–122.

autorstwa Z. Klemensiewicza, chociaż S. Urbańczyk analizuje również wcześniejsze ujęcia A. Brücknera, S. Słońskiego i T. Lehra-Spławińskiego. Podkreślić należy, że chodzi w tym wypadku o **język literacki**, rozumiany jako normalizujący się język pisany, dlatego też pominięta jest całkowicie faza przedpolska. Nadrzędne jest jednak kryterium historycznojęzykowe i związane z nim najważniejsze zmiany wewnątrzno- i zewnątrznojęzykowe, na podstawie którego wyróżnione są trzy podstawowe doby: staropolska, średniopolska i nowopolska, natomiast kryterium filologiczne służy do wewnętrznych periodyzacji w obrębie cesur nadrzędnych.

O zasadach swej periodyzacji S. Urbańczyk pisał następująco:

Przystępując do przeprowadzenia podziału historii polskiego języka literackiego na okresy, należy się przyjrzeć konsekwencjom, jakie wynikną z zastosowania różnych kryteriów podziału. Biorę pod uwagę po kolei zmiany systemu gramatycznego, zmiany w składzie języka etnicznego, zmiany w zasięgu języka literackiego i zmiany w jego funkcjach. W związku z historią literatury należy jeszcze uwzględnić rozwój stylów językowych. Potem przyjdzie pora na konfrontację cząstkowych wyników z sobą i cesurami ogólnohistorycznymi. [...]

Jak ostatecznie widać, można przyjąć jako cesury: lata ok. roku 900 jako początek rozwoju osobnego języka polskiego, lata ok. roku 1150, tj. ostateczne sformowanie się systemu spółgłoskowego, lata ok. roku 1500, tj. porę zatrąty iloczasu, w składni zaś poddanie się wpływom łaciny humanistycznej, wreszcie lata ok. roku 1750 jako porę rozpoczęcia nowego porządkowania norm literackich²⁴.

²⁴ S. Urbańczyk, *Periodyzacja dziejów polskiego języka literackiego*, [w:] tegoż, *Prace z dziejów języka polskiego*, Wrocław 1979 (1963), s. 53, 54–55 (50–62).

Trzeba podkreślić, że analiza faktów językowych – przeprowadzona przez S. Urbańczyka – jest precyzyjna i logiczna, co w sumie daje uszczegółowienie periodyzacji Z. Klemensiewicza, choć z dzisiejszego punktu widzenia nie brak w niej również anachronizmów takich jak rozpoczęcie rozwoju języka polskiego ok. 900 roku, przyjęcie, że system spółgłoskowy polszczyzny ukształtował się już ok. 1150 roku, lub uznanie stylistyki li tylko za domenę historii literatury. Nie oparł się również krytyce sąd o upadku (schyłku) polskiego języka literackiego w okresie baroku (II połowa XVII wieku i I połowa wieku XVIII).

Periodyzacja S. Urbańczyka znajduje następujące autorskie podsumowanie:

Trzy wydzielone periody noszą następujące główne znamiona. Period pierwszy do roku 1520 wytworzył polszczyznę ponaddialektalną i użył jej do stworzenia dość bogatej literatury z zarysowującymi się stylami językowymi, ale literatury nieoryginalnej i wyraźnie drugorzędnej. Okres drugi do połowy XVIII w. powołał do życia bogatą literaturę oryginalną w ocenie społecznej równorzędną twórczości w literaturze łacińskiej, a w poezji nawet nad tamtą górującą. W języku zmiany te odbiły się w składni prozaicznej i w słownictwie, w którym wyraźnie rozgraniczono warstwę literacką od nieliterackiej. Od połowy wieku XVII zaznaczyło się cofnięcie na wszystkich tych odcinkach. Od połowy XVIII w. język polski staje się jedynym językiem literackim Polaków²⁵.

Ujęcie S. Urbańczyka, choć wyraźnie wtórne wobec wcześniejszych, uzupełniło je o szereg danych z historii wewnętrznej i zewnętrznej

²⁵ Ibidem, s. 61–62.

polszczyzny, dzięki czemu wpłynęło pozytywnie na późniejsze studia szczegółowe następnego trzdziestolecia.

Strukturalistyczno-socjologizująca faza rozwoju badań nad dziejami polszczyzny ukształtowała historię języka jako dyscyplinę naukową sumującą wyniki badań subsdyscyplin szczegółowych takich jak: gramatyka historyczna, etymologia, leksykologia historyczna, dialektologia historyczna, onomastyka, tekstologia, stylistyka historyczna. Jest to zarazem dziedzina, która ma mocne dwustronne związki z nauką o literaturze, kulturoznawstwem i naukami historycznymi. Uwzględniając w dużym zakresie społeczny kontekst zmian językowych, tak rozumiana historia języka znajduje liczne paralele badawcze z socjolingwistyką. W drugiej połowie XX wieku historia języka stała się interdyscyplinarną dziedziną wiedzy o szerokim zakresie badań i zróżnicowanej metodologii.

4.

Socjologiczny nurt badań humanistycznych w XX wieku oraz ukształtowanie się w jego drugiej połowie socjolingwistyki i teorii komunikacji, spowodowały zwiększenie ich zakresu również w badaniach z zakresu historii polszczyzny. Dlatego też trzecia (najnowsza) faza tych badań i propozycji periodyzacyjnych zyskała miano socjolingwistyczno-komunikacyjnej. Obejmuje ona propozycje, które powstały w ostatnim 30-leciu (po 1990 roku). Konstytutywne są dla nich pojęcia wspólnoty komunikacyjnej jako wyniku kulturowej (cywilizacyjnej) ewolucji grupy etnicznej oraz języka jako narzędzia porozumiewania się teje wspólnoty w warunkach zmieniającej się publicznej

komunikacji. Wymienić tu należy dwie propozycje periodyzacyjne – Stanisława Borawskiego i Stanisława Dubisza.

S. Borawski miał świadomość, że jego propozycja ma charakter innowacyjny, pisząc:

Zatem: przedmiotem badań historyka języka są **dzieje używania** języka polskiego wraz ze wszelkimi okolicznościami społecznymi, kulturowymi, cywilizacyjnymi i politycznymi, jakie mogą wskazać przyczyny konkretnych stanów rzeczy lub naświetlić przebieg procesu historycznojęzykowego. [...] Zamiast pytać, jaki był język w danym momencie dziejowym, trzeba pytać, jaki był środek komunikatywny takiej to a takiej wspólnoty komunikatywnej. [...] Przedmiotem periodyzacji którą przedstawię, jest przebieg procesu historycznego rozwoju języka polskiego rozumianego jako przekształcenia funkcjonalne polszczyzny, obserwowane w ujęciu przyczynowym, tzn. socjalnym. Jest to konsekwencja banalnej w swojej prawdziwości, ale zapomnianej w ostatnich dziesięcioleciach tezy, że języki żyją i rozwijają się dzięki zbiorowościom ludzkim, które do swojego istnienia i funkcjonowania potrzebują środków komunikatywnych²⁶.

S. Borawski zastosował w swej periodyzacji krzyżowy układ dwóch kryteriów – chronologicznego, pozwalającego na wyodrębnienie określonych okresów historycznych w rozwoju polskiej wspólnoty

²⁶ S. Borawski, *Tradycja i perspektywy. Przeszłość i przyszłość nauki o dziejach języka polskiego*, Wrocław 1995, s. 144–145.

komunikacyjnej, i stratyfikacyjno-stylistycznego, prowadzącego do wyodrębnienia trzech podstawowych odmian komunikacyjno-stylowych polszczyzny, tj. odmiany potocznej, artystycznej i naukowej, których zróżnicowanie pozwala wyróżnić w ramach okresów historycznych fazy szczegółowe (podokresy).

Stanisław Borawski, *Tradycja i perspektywy. Przeszłość i przyszłość nauki o dziejach języka polskiego* (1995).

Periodyzacja dziejów wspólnoty komunikacyjnej i języka potocznego:

- 1) doba początkowa (966–1300): 1.1. faza wpływów wielkopolskich, 1.2. faza współpracy zintegrowanej, 1.3. faza wpływów małopolskich;
- 2) pierwsza doba wspólnoty stanowej (1300–1500): 2.1. faza budowy instytucji i norm państwowych, 2.2. faza stabilizacji oraz rozwoju ogólnopaństwowej wspólnoty komunikatywnej;
- 3) druga doba wspólnoty stanowej (1500–1760): 3.1. faza rozwoju i aktywizacji stanu szlacheckiego; 3.2. faza dezintegracji i regionalizacji;
- 4) doba tworzenia podwalin nowoczesnej wspólnoty zintegrowanej (1760–1830);
- 5) doba rozbiorów – terytorialnej i organizacyjnej dezintegracji (1830–1918): 5.1. faza adaptacji, 5.2. faza silnego ucisku (atomizacja wspólnoty);
- 6) doba nowoczesnej współpracy (1918–2000 -->): 6.1. faza budowy podstaw wspólnoty, 6.2. faza demokratyzacji wspólnoty i języka.

Periodyzacja rozwoju języka artystycznego (art.) i naukowego (nauk.):

- 1) doba początkowa (966–1300): okres receptywnego rozwoju literatury polsko-łacińskiej – jedność stylistyczno-językowa literatury i nauki (historiografia, teologia, hagiografia, homiletyka);
- 2) pierwsza doba wspólnoty stanowej (1300–1500): 2.1. art. – średniowiecze, 2.2. nauk. – początki na podstawie łaciny;

- 3) druga doba wspólnoty stanowej (1500–1760): 3.1. art. – renesans, barok, oświecenie, 3.2. nauk. – początki na podstawie łaciny; stagnacja i rozproszenie instytucji;
- 4) doba tworzenia podwalin nowoczesnej wspólnoty zintegrowanej (1760–1830): 4.1. art. – oświecenie, 4.2. nauk. – stagnacja i rozproszenie instytucji; drugie początki i rozwój;
- 5) doba rozbiorów (1830–1918): 5.2. art. – romantyzm, pozytywizm, modernizm, 5.2. nauk. – drugie początki i rozwój;
- 6) doba nowoczesnej współpracy (1918–2000 →): 6.1. art. – dwudziestolecie, wojna i okupacja, okres powojenny, 6.2. nauk. – okres swobodnego rozwoju.

Novum w periodyzacji opracowanej przez S. Borawskiego polegało na przyjęciu podstawowego założenia, że dzieje języka to dzieje wspólnoty komunikacyjnej nim się posługującej, wprowadzeniu ścisłej chronologii bezwzględnej oraz podjęciu próby synchronicznego ukazania zmian trzech podstawowych odmian komunikacyjno-stylowych polszczyzny – języka potocznego (codziennego), artystycznego (literatury pięknej) i naukowego (dyscyplin naukowych), współdecydujących o rozwoju intelektualnym tej wspólnoty.

W mojej periodyzacji, przyjmując za punkt wyjścia studium autorstwa Władysława Lubasia²⁷, przedstawiłem chronologizację dziejów języka polskiego ze względu na formy komunikacji językowej, występujące i dominujące w obrębie polskiej wspólnoty komunikacyjnej od początków kształtowania się państwowości polskiej po współczesność.

²⁷ Zob. W. Lubaś, *Kultura językowa Polaków*, [w:] S. Dubisz (red.), *Język – Kultura – Społeczeństwo. Wybór studiów i materiałów*, Warszawa 1990, s. 8–16.

Ta propozycja periodyzacyjna została po raz pierwszy przedstawiona w 2002 roku i miała kilka późniejszych modyfikacji²⁸.

Stanisław Dubisz, *Język – Historia – Kultura...* (2002 (2011, 2016)).

Periodyzacja:

- 1) faza komunikacji oralnej (~966–~1513):
 - 1.1. dominacja komunikacji mówionej w całej tworzącej się wspólnocie komunikacyjnej;
 - 1.2. współwystępowanie komunikacji rękopiśmiennej w wyższych warstwach społecznych;
 - 1.3. elitarność komunikacji pisanej (pierwotnie wyłącznie po łacinie, a od XIII wieku również w języku polskim);
- 2) faza komunikacji oralno-graficznej (~1513–~1863):
 - 2.1. dominacja komunikacji mówionej w całej wspólnocie komunikacyjnej,
 - 2.2. elitarność komunikacji pisanej – przede wszystkim po polsku, także po łacinie i w nowożytnych językach obcych występujących na obszarze Rzeczypospolitej oraz w Europie,
 - 2.3. dominacja komunikacji pisanej w języku polskim w wyższych warstwach społecznych,
 - 2.4. dominacja komunikacji mówionej w niższych warstwach społecznych;
- 3) faza komunikacji mieszanej – oralnej i graficznej (~1863–~1920):
 - 3.1. krystalizacja funkcji komunikacji mówionej i pisanej w całej wspólnocie komunikacyjnej,
 - 3.2. uświadomienie sobie rangi

²⁸ Zob. S. Dubisz, *Język – Historia – Kultura (wykłady, studia, analizy)*, t. 1, Warszawa 2002, s. 23–24; tenże, *Uwarunkowania ewolucji odmian komunikacyjno-stylowych w dziejach polszczyzny*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 2011, r. LVII, s. 20–21 (19–32); tenże, *Językoznawcze studia polonistyczne (pisma wybrane, uzupełnione, zmienione)*, t. 4: *Historia języka polskiego*, Warszawa 2016, s. 39–42.

- komunikacji pisanej przez całą wspólnotę komunikacyjną,
3.3. demokratyzacja komunikacji pisanej;
- 4) faza komunikacji graficznej i oralnej (~1920–~1960):
- 4.1. współwystępowanie komunikacji mówionej i pisanej w całej wspólnocie komunikacyjnej, 4.2. zróżnicowanie funkcjonalne typów komunikacji mówionej i pisanej w całej wspólnocie komunikacyjnej, 4.3. demokratyzacja zbiorowej komunikacji mówionej (tj. radia) w całej wspólnocie komunikacyjnej;
- 5) faza komunikacji graficzno-oralno-wizualnej (~1960–~2000):
- 5.1. równowaga form komunikacji mówionej i pisanej funkcjonujących w obrębie wspólnoty komunikacyjnej – indywidualne i zbiorowe komunikaty mówione oraz pisane, 5.2. pojawienie się i stałe zwiększanie społecznego zakresu komunikacji dźwiękowo-obrazkowej – indywidualnej i zbiorowej (telewizja i magnetowid), 5.3. dominacja komunikacji dźwiękowo-obrazkowej w odbiorze najmłodszego i młodszego pokolenia wspólnoty komunikacyjnej, 5.4. początki i stopniowy rozwój komunikacji globalnej (Internet);
- 6) faza komunikacji globalnej (po 2000):
- 6.1. intensywny rozwój wszelkich form komunikacji mówionej i pisanej w całej wspólnocie komunikacyjnej, 6.2. zapoczątkowanie procesu ograniczania zasięgu klasycznej papierowej komunikacji pisanej, 6.3. dominacja w całej wspólnocie komunikacji dźwiękowo-obrazkowej, 6.4. intensywny rozwój globalnej komunikacji elektronicznej.

Powyższa periodyzacja ukazuje związek między zmianami języka i form społecznej komunikacji a rozwojem cywilizacyjnym wspólnoty komunikacyjnej, zarazem zwraca uwagę na to, jak olbrzymiego przyspieszenia doznał rozwój form przekazywania informacji w polskiej wspólnocie komunikacyjnej, poczynając od drugiej połowy XIX wieku.

Faza pierwsza pokrywa się (ogólnie rzecz ujmując) z dobą staropolską w ujęciu Z. Klemensiewicza. Trzeba zaznaczyć, że – chociaż dominacja komunikacji oralnej jest tu jednoznaczna – to jednak zmienia się w czasie jakość i status kodów tej komunikacji. Na samym początku występują jedynie mówione kody etnicznych dialektów plemiennych, mające dwa podstawowe warianty (rejstry) komunikacyjne – codzienny (niski, potoczny) i hieratyczny (wysoki, uroczysty) wariant folkloru. W drugim etapie pojawiają się tu kody regionalne (regiolekty), będące wynikiem scaleń (większych niż terytoria plemienne) prowincji (regionów, dzielnic), w obrębie których dominuje codzienny wariant komunikacji, ale zaznacza już swą obecność zróżnicowany gatunkowo wariant artystyczny oraz warianty profesjonalne i religijne. W kolejnym etapie pojawia się elitarny ponadregionalny język literacki (subkod pisany), podlegający działaniom kodyfikacyjnym i wykształcający stopniowo swe odmiany komunikacyjno-stylowe: retoryczną, hymniczną, epistolarną, kancelaryjno-dyplomatyczną i religijną. Wreszcie etapem ostatnim tej fazy jest sukcesywne kształtowanie się ponadregionalnego oralnego pandialektu kulturalnego w odmianach komunikacyjnych – potocznych, artystycznych, profesjonalnych, religijnych, biologicznych itp. Wszystkie te procesy stworzyły podwaliny rozwoju polszczyzny ogólnej.

Faza druga (doba średniopolska i część nowopolskiej w ujęciu Z. Klemensiewicza) obejmuje 350 lat, w czasie których zwiększa się rola stratyfikacyjnych kryteriów zewnętrznojęzykowych, tj. wykształcenia użytkowników języka oraz czynników politycznych i ekonomicznych. Prowadzą one do tego, że na początku XIX wieku polszczyzną ogólną w subkodzie mówionym i pisany oraz w zróżnicowaniu komunikacyjno-stylowym (wariant potoczny, retoryczny, artystyczny) posługiwało się ok. 10% rodzimych użytkowników języka. Głównym jej nosicielem (oprócz wykształconej części ziemiaństwa) staje się warstwa inteligencji, której początki dała kultura epoki oświecenia. Kolejny przełom dokonuje się

ok. połowy XIX wieku, kiedy na ziemiach polskich następuje zmierzch feudalizmu i zaczyna się rozwijać kapitalizm, a aspiracje do posługiwania się polszczyzną (w mowie i piśmie) „zgłaszają” niższe warstwy społeczne, w tym uwolnieni przez zaborców od pańszczyzny chłopci.

W fazie trzeciej (druga część doby nowopolskiej wg Z. Klemensiewicza) procesy te przybierają realne kształty, co spowodowało, że u progu niepodległości (1920 rok) oprócz 10% elity kulturalno-językowej, posługującej się polszczyzną ogólną, pojawiła się następna grupa użytkowników języka (również ~10%) aspirująca do używania polszczyzny ogólnej, chociaż w dalszym ciągu ~80% populacji posługiwało się oralnymi kodami nieogólnopolskimi – dialektami ludowymi/wiejskimi ~60% i dialektami miejskimi ~20%.

Prace nad zlikwidowaniem analfabetyzmu podjęte w 20-leciu międzywojennym, w czasie II wojny światowej i okupacji (w wyniku tajnego nauczania) i po 1945 roku, rozwój masowych środków komunikowania się, rozwój oświaty, zmiany terytorialne i polityczne zaistniałe w wyniku II wojny światowej (najnowsze dzieje polszczyzny – w naszej periodyzacji faza 4. i 5.) spowodowały odwrócenie wcześniejszej sytuacji. W ostatnim 10-leciu XX wieku polszczyzną ogólną posługiwało się ~80% rodzimych użytkowników języka polskiego, a więc nastąpił proces deelitaryzacji i demokratyzacji form komunikacji we wszelkich jej płaszczyznach (indywidualna, lokalna, państwowa, globalna), we wszystkich wariantach (mówiona, pisana, dźwiękowo-obrazkowa) i odmianach komunikacyjno-stylowych (co w szczególności charakteryzuje fazę szóstą).

Na przedstawioną periodyzację można spojrzeć także w kontekście ewolucji form dyskursu publicznego. W tym wypadku można wyróżnić trzy zasadnicze fazy. Faza wstępna, kształtowania się etnicznej wspólnoty komunikacyjnej, do 1513 roku, obejmuje kształtowanie się

wzorów zachowań językowych przede wszystkim w odniesieniu do form bezpośredniego dialogu „twarzą w twarz” w formie mówionej, w płaszczyźnie indywidualnej i w dyskursie codziennym.

Faza dojrzała, szlachecko-sarmacka, do 1863 roku, charakteryzuje się rozwiniętą formulicznością i dużym stopniem konwencjonalizacji dyskursów zarówno w formie mówionej, jak i pisanej, zachodzących w płaszczyźnie indywidualnej i lokalnej, prezentujących różne zakresy tematyczno-okolicznościowe (codziennie-edukacyjny, polityczny, religijny, edukacyjno-artystyczny, cywilizacyjny itp.), przekształcających dialog w polilog w określonych sytuacjach historycznych.

Faza nowoczesna, współczesna, trwająca do dziś, cechuje się wyraźnym zwiększeniem społecznego zakresu polilogów i typów dyskursów, zwielokrotnianych pod względem form i technik przekazu, oraz realizacją komunikacji we wszystkich płaszczyznach (łącznie z globalną).

Najnowsza faza badań z zakresu historii języka trwa. Współcześnie coraz mocniej zaznaczają się w ich obrębie dwa nurty: kognitywistyczny i pragmatyngwistyczny. Na razie nie przedstawiły one jeszcze nowych propozycji periodyzacyjnych, choć zapewne to nastąpi, tym bardziej że zarówno dzieje polszczyzny, jak i ewolucja metodologii badań dostarczają nowych przedmiotów badań i narzędzi ich opisu.

5.

Dokonany w tym opracowaniu przegląd dotychczasowych periodyzacji dziejów języka polskiego pozwala na zestawienie propozycji

sumarycznej, uwzględniającej również okres najnowszych dziejów polszczyzny. Przedstawia się²⁹ ona następująco:

- 1) doba staropolska (X–XV wiek):
 - 1.1. okres 1. – X–XIII wiek,
 - 1.2. okres 2. – XIV–XV wiek;
- 2) doba średniopolska (XVI–XVIII wiek):
 - 2.1. okres 3. – XVI wiek – pierwsza połowa XVII wieku,
 - 2.2. okres 4. – druga połowa XVII wieku – XVIII wiek;
- 3) doba nowopolska (XIX wiek – do 1939 roku):
 - 3.1. okres 5. – pierwsza połowa XIX wieku (do 1863 roku),
 - 3.2. okres 6. – druga połowa XIX wieku – przełom XIX i XX wieku (1864–1918),
 - 3.3. okres 7. – dwudziestolecie międzywojenne (1918–1939);
- 4) doba najnowszych dziejów polszczyzny (od 1939 roku):
 - 4.1. okres 8. – druga wojna światowa i okupacja (1939–1945),
 - 4.2. okres 9. – lata 1945–1990 (fazy: 1945–1960, 1960–1980, 1980–1990),
 - 4.3. okres 10. – po 1990 roku – współczesna polszczyzna.

Przedstawiony schemat periodyzacyjny opiera się na wszystkich kryteriach dotąd stosowanych w tego typu klasyfikacjach; uwzględnia zatem kryterium filologiczne i historycznojęzykowe, kryterium wewnętrznego

²⁹ Por. tu: S. Dubisz, *Problem periodyzacji dziejów języka polskiego*, [w:] H. Karaś (red.), *Czynić słowami. Studia ofiarowane Krystynie Długosz-Kurczabowej*, Warszawa 2006, s. 134–140; tenże, *Językoznawcze studia polonistyczne (pisma wybrane, uzupełnione, zmienione)*, t. 4: *Historia języka polskiego*, Warszawa 2016, s. 42–44; tenże, *Najnowsze dzieje języka polskiego a współczesna polszczyzna – problem terminologiczny i/czy metodologiczny*, [w:] B. Pędzich, M. Wanat-Miśtura, D. Zdunkiewicz-Jedynak (red.), *Tyle się we mnie słów zebrało. Szkice o języku i tekście*, Warszawa 2018, s. 149–158.

i zewnętrznego rozwoju języka, kryterium ewolucji dyskursu publicznego i historycznokulturowe, wreszcie kryterium socjologiczno-socjolingwistyczne i kryterium zmian wspólnoty komunikacyjnej. W odniesieniu do chronologizacji ta propozycja periodyzacyjna bierze pod uwagę rozstrzygnięcia A. Brücknera, S. Słońskiego, T. Lehra-Spławińskiego, Z. Klemensiewicza, S. Urbańczyka, S. Borawskiego, I. Bajerowej. Oczywiście, w wielu wypadkach dokonano wyboru spośród propozycji nawzajem się wykluczających, wynikających z różnego stanu wiedzy i z odmiennych metodologii. Moim zdaniem ostateczny wynik tych wyborów jest racjonalny i daje dobry obraz dziejów języka polskiego.

Rzeczą, która wymaga osobnego komentarza jest periodyzacja doby najnowszych dziejów polszczyzny na okresy i etapy. Chodzi tu zarówno o cezury chronologiczne, jak i kryteria jakościowe, które są podstawą owych cezur. W tym wypadku zasady te zostały wypracowane w kilku moich wcześniejszych artykułach, wzięto również pod uwagę propozycje I. Bajerowej³⁰.

W wypadku takiego postępowania badawczego jak periodyzacja należy wziąć pod uwagę następujące płaszczyzny zjawisk i procesów:

³⁰ Zob. S. Dubisz, *Rozwój współczesnej polszczyzny*, „Przegląd Humanistyczny” 1995, nr 5, s. 69–88; tenże, *Rozwój słownictwa polszczyzny ogólnej w jej najnowszych dziejach*, [w:] A. Dunin-Dudkowska, A. Małycka (red.), *70 lat współczesnej polszczyzny. Zjawiska, Procesy. Tendencje. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Janowi Mazurowi*, Lublin 2013, s. 109–130; tenże, *Rozwój słownictwa w dziejach języka polskiego – zarys problematyki*, „Poradnik Językowy” 2015, z. 4, s. 7–28; tenże, *Sytuacja języka polskiego w minionym stuleciu (1918–2018)*, „Poradnik Językowy” 2018, z. 8, s. 7–25; I. Bajerowa, *Zarys historii języka polskiego 1939–2000*, Warszawa 2003; I. Bajerowa, U. Burzywoda, *Wprowadzenie*, [w:] I. Bajerowa (red.), *Język polski czasu drugiej wojny światowej (1939–1945)*, Warszawa 1996.

- 1) jakościowe zmiany wewnętrznojęzykowe;
- 2) hierarchię tendencji wewnętrznojęzykowych rozwoju systemu języka;
- 3) układ tendencji socjolingwistycznych;
- 4) procesy (zjawiska) pozajęzykowe.

Zróznicowania faktów w tych czterech płaszczyznach pozwalają wydzielić odpowiednie fazy chronologiczne ewolucji języka.

Okres 8. – II wojna światowa i okupacja (1939–1945)

Zmiany wewnętrznojęzykowe: 1) zanikanie *h, t*; 2) zanikanie form typu *doktór* (w których *ó* jest kontynuantem dawnego *o* długiego); 3) upowszechnianie się w D. lmn. rzecz. końcówki *-i// -y* zam. *-ów* (np. *słoi, koszy*), końcówki *-i// -y* zam. *-ø* (np. *skrzyni, kropli*), końcówki *-ji// -ii* zam. *-yj// -ij* (np. *racji, opinii*); 4) wzrost produktywności określonych formantów m.in. *-owiec* (*hitlerowiec, andersowiec, AK-owiec*), *-ista* (*nazista, cekaemista*); 5) zwiększenie aktywności w tworzeniu skrótowców (*AK, BCH, kabe* 'karabin'); 6) słownictwo środowiskowe w polszczyźnie ogólnej – głównie w jej odmianie potocznej (gw. złodziejska *melina, szaber*, gw. partyjna *bibuła, sypać*, gw. więzienna *gryps, kapuś*, gw. żołnierska *zenitówka, nurkowiec*).

Hierarchia tendencji wewnętrznojęzykowych: ekonomizacja, nobilitacja, kompletacja, unifikacja, repartycja.

Układ tendencji socjolingwistycznych: interferencje różnych odmian (terytorialnych, socjalnych, funkcjonalnych) polszczyzny, demokratyzacja języka, rozchwianie normy języka ogólnopolskiego.

Procesy pozajęzykowe: migracje ludności, umasowienie oświaty w wyniku tajnego nauczania.

Okres II wojny światowej i okupacji stanowi przełom w dziejach języka polskiego, zapoczątkowuje szereg nowych tendencji, które będą kontynuowane (z różnym natężeniem) przez całą II połowę XX wieku; jest to okres, który wyraźnie otwiera nową dobę w dziejach polszczyzny, jej dzieje najnowsze.

Okres 9., faza 1. – 1945–1960 – migracje i interferencje

Zmiany wewnętrznojęzykowe: 1) zanikanie *h, ł, ó, é*; 2) upraszczanie grup spółgłoskowych w wymowie potocznej; 3) nieodmienność rzeczownikowych nazw stanowisk i tytułów kobiet (np. *M. obywatelka, towarzyszka, pani kierownik, dyrektor, profesor, D. obywatelki, towarzyszki, pani kierownik, dyrektor, profesor*); 4) słowotwórcza feminizacja nazw zawodów (np. *murarka, traktorzystka, szoferka, kolejarka, milicjantka*); 5) zanikanie słowotwórczych wykładników stanu cywilnego kobiet (*-anka, -ówka, -owa, -icha, -i/yna*); 6) duża wariantyzacja form deklinacyjnych i koniugacyjnych w języku potocznym; 7) upowszechnianie się składniowych replik z języka rosyjskiego (np. *jak by nie było, co by nie było, póki co*); 8) upowszechnianie się analitycznych konstrukcji typu *dawać rozkazy zam. rozkazywać*, szczególnie w języku urzędowym; 9) zapożyczenia słowotwórcze (np. *beztalencie*) i leksykalne (np. *kufajka*) z języka rosyjskiego; 10) upowszechnianie się skrótowców i słownictwa środowiskowego w polszczyźnie ogólnej.

Hierarchia tendencji wewnętrznojęzykowych: ekonomizacja, komplektacja, unifikacja, nobilitacja, repartycja.

Układ tendencji socjolingwistycznych: demokratyzacja języka, interferencje różnych odmian polszczyzny na Ziemiach Zachodnich i Północnych, homogenizacja języka.

Procesy pozajęzykowe: fale migracyjne – na Ziemi Północne i Zachodnie, ze wsi do miast, repatriacja z ZSRR, reemigracja z Zachodu.

Jest to faza sytuowania się polszczyzny w nowych warunkach geograficznych, politycznych i społecznych po II wojnie światowej, których niejako symbolem są migracje ludnościowe i interferencje językowe.

Okres 9., faza 2. – 1960–1980 – kształtowanie się stereotypu wspólnoty komunikacyjnej

Zmiany wewnętrznojęzykowe: 1) zanikanie rezonansu nosowego ϵ , q ; 2) stabilizacja wymowy typu *generał* zam. *gienerał*; 3) nowe spółgłoski półmiękkie s' , z' , c' , dz' , t' , d' , r' głównie w wyrazach obcego pochodzenia (np. *sinus*, *cosinus*, *Zanzibar*, *cibalgina*, *wiktimologia*, *diabetyk*, *ring*); 4) zanikanie akcentu proparoksytonicznego; 5) emfaticzny akcent inicjalny (np. *pomożecie?*); 6) wycofywanie się udźwięczniającej wymowy regionalnej krakowsko-poznańskiej; 7) dialektyzmy i socjolektyzmy fonetyczne, morfologiczne, leksykalne w polszczyźnie ogólnej (np. *trza*, *se*, *bajerować*); 8) postępujące procesy semantyzacji fleksji (np. *przewodniki* – *przewodnicy*, *Mecha* – *mchu*, *Gołqba* – *gołqbia*, *państwo przyszło* – *przyszli*); 9) dominacja końcówki *-ami* w N. lmn. rzecz.; 10) ograniczanie występowania końcówki *-owie* > *-i//y* w M. rzecz. r.m. (np. *profesorowie*, *geologowie*, *socjologowie* > *profesorzy*, *geolodzy*, *socjolodzy*); 11) zanikanie formy *tę* > *tą* w B. lp. zaimka *ta*; 12) specjalizacja znaczeniowa formantów; 13) powstawanie nowych kompozycji i uniwerbizmów (np. *mrówkowiec*, *trajluś*, *żelbet*); 14) innowacyjne analityczne konstrukcje składniowe typu *prześć przez/poprzez ulicę*, *protokół z czego*; 15) liczne leksykalne zapożyczenia wewnętrzne; 16) nowe słownictwo tematyczne – nowe pola leksykalno-semantyczne.

Hierarchia tendencji wewnętrznojęzykowych: kompletacja, ekonomiczacja, unifikacja, repartycja, nobilitacja.

Układ tendencji socjolingwistycznych: integracja i dezintegracja odmian i wariantów językowych (zanikanie regiolektów, dialektów i gwar), homogenizacja i stereotypizacja wariantów komunikacji publicznej, normatywizacja wzorców jednokierunkowej komunikacji publicznej (państwo/partia → obywatel).

Procesy zewnątrzjęzykowe: rozwój kultury języka, intensywna polityka językowa państwa, rozwój form propagandy, manipulacja językowa i nowomowa.

Jest to faza istotnych zmian w komunikacji publicznej i negatywnej stereotypizacji języka oficjalnego, a zarazem intensywnego poszerzania zasobu środków językowych, unifikacji języka ogólnopolskiego i znikania nieogólnopolskich wariantów polszczyzny.

Okres 9., faza 3 – 1980–1990 – trwanie i dezintegracja stereotypów komunikacyjnych i obyczajowych

Zmiany wewnętrznojęzykowe: 1) zanik fonemów *ę, q*; 2) upowszechnianie się końcówki *-a* w D. lp. rzecz. r.m.; 3) tendencja do nieodmienności nazw obcych – nazwisk i nazw geograficznych; 4) ograniczanie odmienności liczebników zbiorowych (na rzecz głównych); 5) ograniczanie odmienności liczebników złożonych; 6) dominacja skróconych form czasowników w czasie przeszłym (np. *gasił, kwitł, zanikł*); 7) upowszechnianie się bezkońcówkowych form trybu rozkazującego (np. *nakarm, załatw*); 8) wzrost występowania połączeń nominalnych rzeczowników odczasownikowych i imiesłowów (np. *robienie bałaganu, wywołana awantura*); 9) wycofywanie się germanizmów i rusycyzmów składniowych; 10) lawinowy wzrost liczby i frekwencji skrótowców; 11) internacjonalizacja słowotwórstwa – nowe formanty pochodzenia obcego (np. *pro-, super-anty-, -or*); 12) intensywne procesy dekompozycji analitycznej

czasowników (*podsumować > dokonać podsumowania*); 13) „terminologizacja” słownictwa polszczyzny ogólnej (np. *zapłon zła, akcja wyborcza, front robót*); 14) wzrost frekwencji ekspresywizmów i wulgaryzmów leksykalnych w języku potocznym – brutalizacja komunikacji publicznej; 15) nowa stratyfikacja słownictwa: wspólne różnym odmianom, oficjalne, potoczne; 16) nowa stratyfikacja odmian komunikacyjnych polszczyzny: ogólnopolskie, nieogólnopolskie dialekty i gwary, nieogólnopolskie mieszane.

Hierarchia tendencji wewnętrznojęzykowych: ekonomizacja, nobilitacja, unifikacja, kompletacja, repartycja.

Układ tendencji socjolingwistycznych: integracja i dezintegracja wzorów komunikacji publicznej, demokratyzacja języka, modernizacja stratyfikacji polszczyzny.

Procesy pozajęzykowe: intensywne wpływy polityki, techniki i mody na słownictwo, prymitywizacja wypowiedzi, zanikanie filtrów obyczajowych.

Jest to faza dynamicznych zmian polszczyzny, w pewnym sensie centrum tych zmian w drugiej połowie XX wieku, a zarazem nowe ich ukierunkowanie.

Okres 10., po 1990 roku – współczesna polszczyzna

Zmiany wewnętrznojęzykowe: 1) dominacja akcentu paroksytonicznego (we wszelkich formach wyrazowych); 2) maneryczna wymowa spółgłosek półmiękkich *s', z', c', dz'* w pozycji spółgłosek miękkich (środkowojęzykowych); 3) zanik normy wymowy wzorcowej (scenicznej); 4) stałe procesy semantyzacji fleksji; 5) dominacja końcówki *-a* w D. lp.

rzecz. r.m. (typ: *komputera*); 6) dalsze ograniczanie zakresu występowania w M. lmn. rzecz. r.m. końcówki *-owie* > *-i//y*; 7) powrót do słowotwórczych i fleksyjnych wykładników żeńskich nazw funkcji i tytułów (np. *pedagożka, socjolożka, profesorka nauk humanistycznych, dyrektorka Instytutu Kultury Polskiej*); 8) niepoprawna forma M. lp. zaimka *to* – *te dziecko, okno* (wyrównanie do innych form paradygmatu); 9) ograniczanie odmienności liczebników zbiorowych; 10) dominacja odmiany czasowników *mieścić, pielic* zam. *mleć, pleć*; 11) repliki składniowe z języka angielskiego (np. *wydaje się być* < ang. *it seems to be, dokładnie tak* < ang. *exactly yes*); 12) wyraźny ilościowy wzrost kompozycji (złożenia, zrosty, zestawienia), dorównujący w procesach nominacyjnych derywacji; 13) kulturowo-językowa internacjonalizacja leksyki – okcydentalizmy i orientalizmy; 14) globalizacja leksyki – intensywne wpływy języka angielskiego (w odmianie brytyjskiej, amerykańskiej i „europejskiej”).

Hierarchia tendencji wewnętrznojęzykowych: kompletacja, ekonomizacja, nobilitacja, repartycja, unifikacja.

Układ tendencji socjolingwistycznych: demokratyzacja (potocyzacja, prymitywizacja wypowiedzi), internacjonalizacja warstwy leksykalno-słowotwórczej, socjolektyzacja polszczyzny, intensywny rozwój kodów mieszanych.

Procesy zewnętrznojęzykowe: emigracja ekonomiczna Polaków (głównie do krajów europejskich: Niemcy, Anglia, Szkocja, Irlandia, Hiszpania, Holandia, Norwegia, Islandia), wzrost intensywności ruchów imigracyjnych (głównie z Ukrainy, Białorusi, Rosji, Armenii, Wietnamu, Chin).

Z jednej strony w tym okresie mamy kontynuację (zakończenie) zmian i procesów, które zaczęły się wcześniej, np. sprawa akcentu, D. lp. rzecz. r.m., odmiana liczebników zbiorowych, ale z drugiej strony występują tu

zjawiska zupełnie nowe bądź w niespotykanej dotąd skali, np. nowe spółgłoski półmiękkie, feminizacja nazw i tytułów kobiet, a przede wszystkim internacjonalizacja i globalizacja warstwy leksykalno-słotwórczej. Sygnalizuje to odmienność dynamiki rozwoju polszczyzny współczesnej.

Porównanie tendencji wewnętrznego rozwoju systemu językowego, tendencji socjolingwistycznych oraz procesów pozajęzykowych, występujących w zmiennych układach w dobie najnowszych dziejów polszczyzny, pozwala na ustalenie ich hierarchii i stopnia intensywności.

Wśród tendencji wewnętrznojęzykowych w całym tym odcinku dziejowym 1939–2019 najmocniej zaznaczyła się tendencja do ekonomizacji środków językowych, następnie kompletacja, nobilitacja, unifikacja i repartycja. Wśród tendencji socjolingwistycznych zdecydowanie na pierwszym miejscu sytuuje się demokratyzacja języka, następnie integracja i dezintegracja językowa, interferencje językowe, procesy homogenizacyjne i internacjonalizacja. Spośród procesów pozajęzykowych największe znaczenie zyskały migracje w obrębie ziem polskich, następnie polityka językowa państwa, ruchy emigracyjne i reemigracyjne (repatriacyjne) oraz zwiększająca się ostatnio imigracja.

Te procesy określają kształt ewolucji polszczyzny w minionym osiemdziesięcioleciu jej najnowszych dziejów.

BIBLIOGRAFIA

- I. Bajerowa, *Strukturalna interpretacja historii języka*, „*Język Polski*” 1969, r. 49, z. 2, s. 81–103.
- I. Bajerowa, *Zagadnienie wewnętrznej periodyzacji doby nowopolskiej*, „*Roczniki Humanistyczne. Annales de Lettres et Sciences Humaines of Arts*” 1991–1992, r. 39–40, 6: *Językoznawstwo*, s. 25–34.
- I. Bajerowa (red.), *Język polski czasu drugiej wojny światowej (1939–1945)*, Warszawa 1996.
- I. Bajerowa, *Zarys historii języka polskiego 1939–2000*, Warszawa 2003.
- J.N. Baudouin de Courtenay, *Zarys historii języka polskiego*, Warszawa 1922, (korzystałem z wyd.: J. Baudouin de Courtenay, *Dzieła wybrane*, Warszawa 1983, s. 99–186).
- S. Borawski, *Tradycja i perspektywy. Przeszłość i przyszłość nauki o dziejach języka polskiego*, Wrocław 1995.
- S. Borawski, *Wprowadzenie do historii języka polskiego. Zagadnienia historyczofizyczne*, Warszawa 2000.
- A. Brückner, *Dzieje języka polskiego*, Lwów 1906 (korzystałem z wyd. II, Lwów 1913).
- S. Dubisz, *Rozwój współczesnej polszczyzny*, „*Przegląd Humanistyczny*” 1995, nr 5, s. 69–88.
- S. Dubisz, *Język – Historia – Kultura (wykłady, studia, analizy)*, Warszawa 2002, t. 1.
- S. Dubisz, *Rozwój systemu językowego polszczyzny w XIX w.*, „*Poradnik Językowy*” 2005, z. 7, s. 14–22.
- S. Dubisz, *Strukturalna interpretacja ewolucji systemu gramatycznego polszczyzny*, [w:] E. Koniusz, S. Cygan (red.), *Staropolszczyzna piękna i interesująca*, Kielce 2005, t. 1, s. 31–41.

- S. Dubisz, *Problemy periodyzacji dziejów języka polskiego*, [w:] H. Karaś (red.), *Czynić słowami. Studia ofiarowane Krystynie Długosz-Kurczabowej*, Warszawa 2006, s. 134–140.
- S. Dubisz, *Dzieje języka polskiego jako problem badawczy w pracy historyka języka*, „Poradnik Językowy” 2009, z. 3, s. 19–34.
- S. Dubisz, *Historia języka polskiego – „wczoraj, dziś, jutro”*, „LingVaria” 2010, r. 5, nr 2, s. 45–51.
- S. Dubisz, *Rozwój słownictwa polszczyzny ogólnej w jej najnowszych dziejach*, [w:] A. Dunin-Dudkowska, A. Małycka (red.), *70 lat współczesnej polszczyzny. Zjawiska. Procesy. Tendencje. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Janowi Mazurowi*, Lublin 2013, s. 109–130.
- S. Dubisz, *Językoznawcze studia polonistyczne (pisma wybrane, uzupełnione, zmienione)*, t. 3: *Stylistyka – retoryka – translatoryka*, Warszawa 2015.
- S. Dubisz, *Rozwój słownictwa w dziejach języka polskiego – zarys problematyki*, „Poradnik Językowy” 2015, z. 4, s. 7–28.
- S. Dubisz, *Językoznawcze studia polonistyczne (pisma wybrane, uzupełnione, zmienione)*, t. 4: *Historia języka polskiego*, Warszawa 2016.
- S. Dubisz, *Najnowsze dzieje języka polskiego a współczesna polszczyzna – problem terminologiczny i/czy metodologiczny*, [w:] B. Pędzich, M. Wanot-Miśtura, D. Zdunkiewicz-Jedynak (red.), *Tyle się we mnie słów zebrało... Szkice o języku i tekstach*, Warszawa 2018, s. 149–158.
- S. Dubisz, *Sytuacja języka polskiego w minionym stuleciu (1918–2018)*, „Poradnik Językowy” 2018, z. 8, s. 7–25.
- A. Heinz, *Dzieje językoznawstwa w zarysie*, Warszawa 1978.
- A. Kalina, *Historia języka polskiego. Formy gramatyczne języka polskiego do końca XVIII wieku*, Lwów 1883.
- M. Karaś, *Historia języka polskiego w ujęciu Z. Klemensiewicza*, „Poradnik Językowy” 1970, z. 3, s. 139–150.
- Z. Klemensiewicz, *Zagadnienia i założenia historii języka polskiego*, „Pamiętnik Literacki” 1956, z. 3–4, s. 86–137.
- Z. Klemensiewicz, *Historia języka polskiego*, Warszawa 1961, t. 1 (korzystałem z wyd. zbiorczego – Warszawa 1974, pod red. nauk. I. Bajerowej).
- T. Lehr-Spławiński, *Język polski. Pochodzenie, powstanie, rozwój*, Warszawa 1947 (korzystałem z wyd. 3, Warszawa 1978).

- S. Słoński, *Historia języka polskiego w zarysie*, Warszawa 1934.
- S. Szlifersztejnowa, *Historia języka a gramatyka historyczna w studiach polonistycznych*, „Poradnik Językowy” 1964, z. 7, s. 317–324.
- S. Urbańczyk, *Periodyzacja dziejów polskiego języka literackiego*, [w:] *Z polskich studiów slawistycznych*, seria 2, Warszawa 1963, s. 223–235 (także w: tegoż, *Prace z dziejów języka polskiego*, Wrocław 1979, s. 50–62).
- USJP – *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. nauk. S. Dubisz, t. 1–6 (1–4) Warszawa 2003.
- B. Walczak, *Jak ewoluowała historia języka polskiego w drugiej połowie XX wieku*, [w:] E. Wierzbicka-Piotrowska (red.), *Dialog pokoleń w języku i językoznawstwie*, Warszawa 2018, s. 43–56.
- WSJP – *Wielki słownik języka polskiego PWN*, red. nauk. S. Dubisz, t. 1–5, Warszawa 2018.

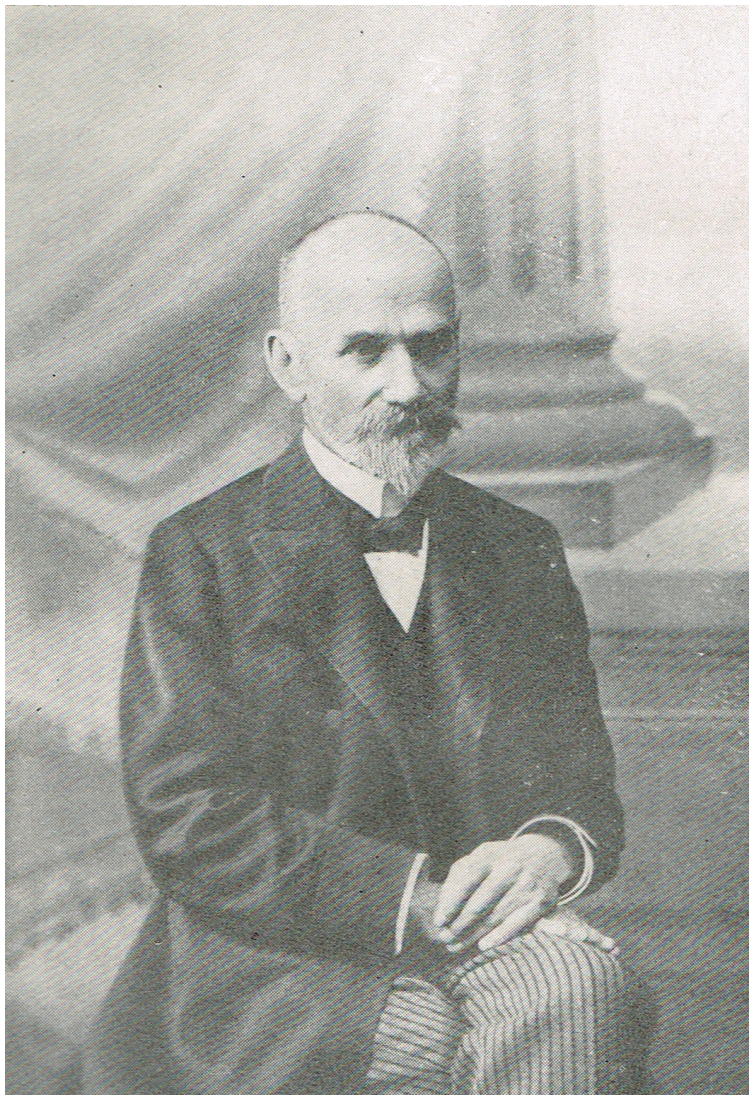
Profesor Antoni Kalina

(źródło: Internet – Wikipedia)

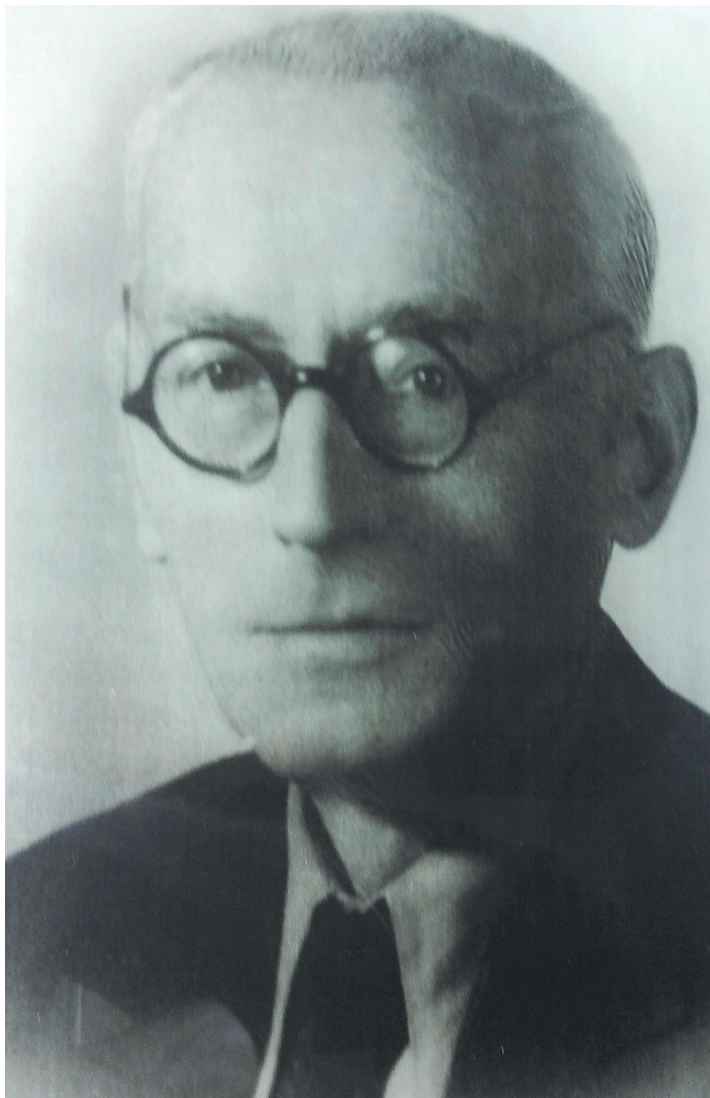
Profesor Aleksander Brückner

(źródło: A. Brückner, *Początki i rozwój języka polskiego*,
wybór i red. M. Karaś, PWN, Warszawa 1974)

Profesor Jan Niecisław Baudouin de Courtenay

(źródło: J. Baudouin de Courtenay, *O języku polskim*,
wybór i red. J. Basara i M. Szymczak, PWN, Warszawa 1984)

Profesor Stanisław Słoński

(źródło: zbiory własne Instytutu Sławistyki Zachodniej
i Południowej Uniwersytetu Warszawskiego)

Profesor Tadeusz Lehr-Spławiński

(źródło: T. Lehr-Spławiński, *Język polski. Pochodzenie, powstanie, rozwój*, PWN, Warszawa 1978)

Profesor Zenon Klemensiewicz

(źródło: Internet – Wikipedia)

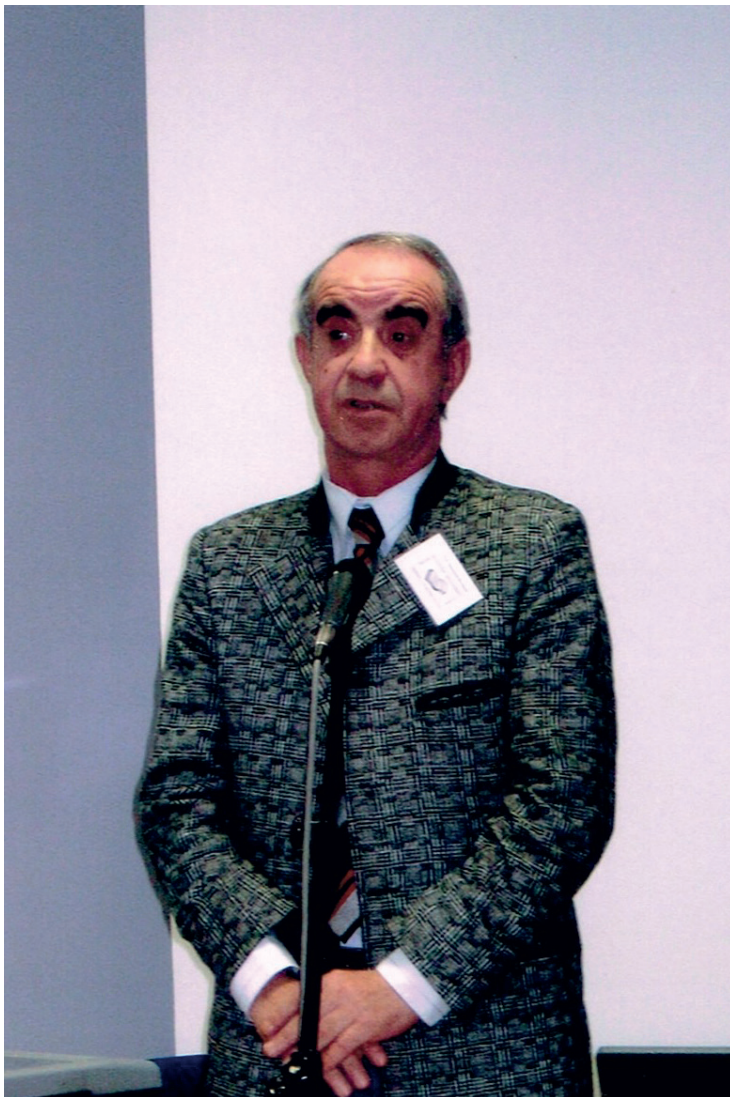
Profesor Stanisław Urbańczyk

(źródło: S. Urbańczyk, *Prace z dziejów języka polskiego*,
„Ossolineum”, Wrocław 1979)

Profesor Irena Bajerowa

(źródło: *Irena Bajerowa. Doctor Honoris Causa Universitatis Silesiensis*,
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2008)

Profesor Stanisław Borawski
(źródło: S.Dubisz – zbiory własne)

Budynek Wydziału Filologicznego i Wydziału Historyczno-Socjologicznego Uniwersytetu w Białymstoku.

Profesor Stanisław Dubisz podczas Prelekcji Mistrzowskiej, Białystok, 10 kwietnia 2019 roku

PRELEKCJA

Profesora Stanisława Dubisza

Problem periodyzacji dziejów języka polskiego w polskiej myśli językoznawczej pojawił się już z końcem wieku XIX. Przez cały wiek XX powstawały kolejne koncepcje uwzględniające zarówno nową wiedzę lingwistyczną, inną metodologię badawczą, jak i nowe zjawiska zachodzące w języku. Prof. dr hab. Stanisław Dubisz w swojej prelekcji *Periodyzacja rozwoju polszczyzny, a w szczególności jej dziejów najnowszych (1939–2019)* przedstawił nie tylko krytyczno-naukową syntezę wszystkich wcześniejszych propozycji, ale też dał ważne uzupełnienie poprzednich periodyzacji o czasy najnowsze, dotychczas – ze względów czysto formalnych i chronologicznych – nieuwzględniane w tego typu opracowaniach. Nie odrzucając kryteriów dotąd stosowanych przez innych badaczy (a więc kryterium filologicznego i historyczno-językowego, kryterium wewnętrznego i zewnętrznego rozwoju języka, kryterium ewolucji dyskursu publicznego i historycznokulturowe, wreszcie kryterium socjologiczno-socjolingwistyczne i kryterium zmian wspólnoty komunikacyjnej), profesor Dubisz wyznaczył nowe ramy periodyzacyjne dziejów polszczyzny, przede wszystkim zaś wyeksponował cezury chronologiczne oraz kryteria jakościowe, które są podstawą owych cezur w odniesieniu do polszczyzny ostatniego osiemdziesięciolecia.

Wykładu w dniu 10 kwietnia 2019 w auli Wydziału Filologicznego wysłuchali studenci i pracownicy naukowcy Wydziału. Słuchacze urzeczeni merytoryczną i retoryczną formą prelekcji poprosili uczonego, by jeszcze na koniec zechciał odpowiedzieć na kilka pytań dotyczących funkcjonowania polszczyzny zarówno dawnej, jak i współczesnej. Rozmowa Mistra z uczestnikami wykładu stała się kolejnym naukowym doświadczeniem i fascynującym przeżyciem intelektualnym.

Profesor Urszula Sokólska z Instytutu Filologii Polskiej UwB wita Profesora Stanisława Dubisza przed Prelekcją Mistrzowską.

Wykładowcy i studenci podczas prelekcji Profesora Stanisława Dubisza. W pierwszym rzędzie (od lewej): prof. Irena Szczepankowska, dr hab. Beata Kuryłowicz, prof. UwB, dr hab. Joanna Kuć, prof. Urszula Sokólska, prof. Bogusław Nowowiejski

Dyskusja po prelekcji. Głos zabiera prof. Irena Szczepankowska.

STANISŁAW DUBISZ

Prof. dr hab. Stanisław Dubisz – wybitny polski językoznawca, pracownik naukowy Uniwersytetu Warszawskiego (1972 – magisterium, 1979 – doktorat, 1991 – habilitacja, 1997 – tytuł profesora nauk humanistycznych); redaktor naukowy *Uniwersalnego słownika języka polskiego* (Warszawa 2003, t. I–VI); redaktor naukowy *Wielkiego słownika języka polskiego PWN* (Warszawa 2018, t. I–V), a od 2008 roku redaktor naczelny czasopisma „Poradnik Językowy”; badacz polszczyzny dawnej i obecnej, uznany autor prawie 600 artykułów naukowych i ponad 30 obszernych prac należących do najściślejszego kanonu polonistycznego, a obejmujących historię języka polskiego, stylistykę, retorykę, język polski poza granicami kraju etnicznego, współczesną polszczyznę ogólną – leksykę, komunikację, dydaktykę, dialektologię i socjolingwistykę. Wśród licznych publikacji wymienić można choćby takie, jak: *Archaizacja w XX-wiecznej polskiej powieści historycznej*, Warszawa 1991; *Język i polityka. Szkice z historii stylu retorycznego*, Warszawa 1992; *Między dawnymi a nowymi laty. Eseje o języku*, Warszawa 1995; *Język – historia – kultura (wykłady, studia, analizy)*, t. 1, Warszawa 2002; *Język – historia – kultura (wykłady, studia, szkice)*, t. 2, Warszawa 2007; *Język – historia – kultura (wykłady, rozprawy, rozważania)*, t. 3, Warszawa 2012 czy współautorstwo wznawianej wielokrotnie *Gramatyki historycznej języka polskiego* (wspólnie z Krystyną Długosz-Kurczabową).

Pełnił bądź nadal pełni rozliczne funkcje, m.in.: dziekan Wydziału Polonistyki UW w latach 1996–2002 oraz 2005–2012; dyrektor Instytutu

Polonistyki Stosowanej UW 2013–2016; przewodniczący Sekcji Językoznawstwa Zespołu Nauk Humanistycznych KBN 2002–2004; członek Centralnej Komisji ds. Tytułu i Stopni Naukowych 2003–2006 oraz 2007–2010; członek Państwowej Komisji Poświadczenia Znajomości Języka Polskiego jako Obcego 2003–2009; członek Komisji Literackich Języków Słowiańskich przy Międzynarodowym Komitecie Słowistów 2003–2012; kierownik Pracowni Językoznawstwa Stosowanego; od 2011 członek Rady Języka Polskiego przy Prezydium PAN; członek Państwowej Komisji ds. Poświadczenia Znajomości Języka Polskiego jako Obcego od 2016.

Wypromował kilkuset magistrów i ponad dwadzieścioro doktorów, z których kilkoro jest już dzisiaj doktorami habilitowanymi lub profesorami tytularnymi.

STANISŁAW DUBISZ, PERIODYZACJA ROZWOJU POLSZCZYZNY, A W SZCZEGÓLNOŚCI JEJ DZIEJÓW NAJNOWSZYCH (1939–2019) [PERIODISATION OF THE DEVELOPMENT OF THE POLISH LANGUAGE, IN PARTICULAR ITS MOST MODERN HISTORY (1939–2019)], “MASTER TALKS” – SERIES OF ACADEMIC AND LITERARY PUBLICATIONS, SERIES ED. BY JAROSŁAW ŁAWSKI AND KRZYSZTOF KOROTKICH, VOLUME 9, ED. BY URSZULA SOKÓLSKA, FACULTY OF PHILOLOGY, UNIVERSITY OF BIAŁYSTOK, BIAŁYSTOK 2019

Summary

Lecture by Prof. Stanisław Dubisz *Periodyzacja rozwoju polszczyzny, a w szczególności jej dziejów najnowszych (1939–2019)* [Periodisation of the development of the Polish Language, in particular its most modern history (1939–2019)], in an analytical and comparative manner, with a major portion of criticism, refers to the proposals of periodisation of the history of the Polish language that occur in all synthetic studies of the history of the Polish language since it has emerged as a separate linguistic discipline – that is since the last two decades of the 19th century until modern times. The analysis covers the following publications: Antoni Kalina, 1883, *Historia języka polskiego. Formy gramatyczne języka polskiego do końca XVIII wieku* [History of the Polish language. Grammatical forms of the Polish language until the end of the 18th century]; Aleksander Brückner, 1906, *Dzieje języka polskiego* [History of the Polish language]; Jan Niecisław Baudouin de Courtenay, 1922, *Zarys historii języka polskiego*; [Outline of the history of the Polish language]; Stanisław Słoński, 1934, *Historia języka polskiego w zarysie* [History of the Polish language – an outline]; Tadeusz Lehr-Spławiński, 1947, *Język polski. Pochodzenie, powstanie, rozwój*;

[*The Polish language. Origin, beginnings, development*]; Zenon Klemensiewicz, 1956–1961–1974, *Historia języka polskiego* [*History of the Polish language*]; Stanisław Urbańczyk, 1963, *Periodyzacja dziejów polskiego języka literackiego*; [*Periodisation of the history of the Polish language*]; Stanisław Borawski, 1995, *Tradycja i perspektywy. Przeszłość i przyszłość nauki o dziejach języka polskiego* [*Tradition and prospects. The past and future of the science on the history of the Polish language*]; Stanisław Dubisz, 2002, *Język – Historia – Kultura (wykłady, studia, analizy)*, [*Language – History – Culture (lectures, studies, analyses)*], vol. I; 2018, *Najnowsze dzieje języka polskiego a współczesna polszczyzna – problem terminologiczny i/czy metodologiczny* [*Most modern history of the Polish language vs contemporary Polish language – terminological and/or methodological problem*].

Note was taken in the lecture that publications devoted to periodisation reflect three stages in the development of the history of the Polish language as a linguistic discipline which supports the identification of identical three stages of research of the history of the Polish language and three development stages of the methodology of the studies. The stages were described as: 1. young grammar (approach by A. Kalina, A. Brückner, J. Baudouin de Courtenay, S. Słoński and Lehr-Spławiński); 2. structural and sociological (concepts by Z. Klemensiewicz and S. Urbańczyk); 3. socio-linguistic and communications (proposals by S. Borawski and S. Dubisz).

A comparison of internal development of the language system in specific periods as well as social and linguistic trends and extra-language processes occurring in variable Polish language systems, resulted in a description and identification of their hierarchy and degree of intensity.

Special attention was directed to the problem of periodisation of the modern Polish language, not covered in earlier studies – the Polish

language of the last eighty years. The conducted analysis shows that among the internal language trends in 1939–2019 the strongest trend was to economise language means followed by completion, ennoblement, unification and repartition. Among the social linguistic trends, the first position is taken by language democratisation followed by language integration and disintegration, language interferences, homogenisation processes and internationalisation. Among the extra-language processes, the most important aspects were migrations in the Polish territories as well as state language policies, emigration repatriation movements, intensified in the recent years.

Prof. Stanisław Dubisz – an outstanding Polish linguist, related to the University of Warsaw, dean of the Polish Language Faculty at the University of Warsaw in 1996–2002, 2005–2012; chairman of the Linguistics Section of the Humanities Team at the State Committee for Scientific Research 2002–2004; member of the Central Commission for Scientific Titles and Degrees 2003–2006, 2007–2010; member of the State Commission for the Certification of Proficiency in Polish as a Foreign Language 2003–2009; member of the Commission of Literary Slavonic Languages at the International Slavist Committee 2003–2012; director of the Institute of Applied Polish Studies, University of Warsaw 2013–2016; member of the State Commission for the Certification of Proficiency in Polish as a Foreign Language since 2016; editor-in-chief of “Poradnik Językowy” [“Language Manual”] and *Uniwersalny słownik języka polskiego* [Universal dictionary of the Polish language]; researcher of old and modern Polish; co-author of *Gramatyka historyczna języka polskiego* [Historic grammar of the Polish language]; renowned author of almost 600 scientific articles and over 30 exhaustive works included in the Polish language study canon, including e.g.: *Archaizacja w XX-wiecznej polskiej powieści historycznej* [Archaisation in 20th century Polish historic novels], Warszawa 1991; *Język i polityka. Szkice z historii stylu retorycznego* [Language and

politics. *Sketches from the history of rhetoric style*], Warszawa 1992; *Między dawnymi a nowymi laty. Eseje o języku* [*Between the old and new years. Essays on the language*], Warszawa 1995; *Język – historia – kultura (wykłady, studia, analizy)* [*Language – History – Culture (lectures, studies, analyses)*], vol. 1, Warszawa 2002; *Język – historia – kultura (wykłady, studia, szkice)* [*Language – History – Culture (lectures, studies, sketches)*], vol. 2, Warszawa 2007; *Język – historia – kultura (wykłady, studia, szkice)* [*Language – History – Culture (lectures, reviews, discussions)*], vol. 3, Warszawa 2012.

Prof. Dubisz delivered his lecture in the hall of the Philology Faculty of the University in Białystok on 10 April 2019.

STANISŁAW DUBISZ, PÉRIODISATION DU DÉVELOPPEMENT DE LA LANGUE POLONAISE, ET EN PARTICULIER DE SON HISTOIRE RÉCENTE (1939–2019), SÉRIE SCIENTIFIQUE ET LITTÉRAIRE «CONFÉRENCES DE MAÎTRES», ÉDITÉE PAR JAROSŁAW ŁAWSKI ET KRZYSZTOF KOROTKICH, VOLUME 9, ÉDITÉ PAR URSZULA SOKÓLSKA, FACULTÉ DE PHILOGIE, UNIVERSITÉ DE BIAŁYSTOK, BIAŁYSTOK 2019

Résumé

La lecture par prof. Stanisław Dubisz *Périodisation du développement de la langue polonaise, et en particulier de son histoire récente (1939–2019)* aborde de manière analytique et comparative, avec une grande dose de critique scientifique, la proposition de périodisation de l'histoire de la langue polonaise apparaissant dans toutes les études synthétiques de l'histoire de la langue polonaise depuis sa formation en tant que discipline linguistique distincte, c'est-à-dire des vingt dernières années du XIXe siècle jusqu'aux temps les plus récents.

Les publications suivantes font l'objet d'analyse: Antoni Kalina, 1883, *Historia języka polskiego. Formy grammatyczne języka polskiego do końca wieku* [*Histoire de la langue polonaise. Formes grammaticales de la langue polonaise jusqu'à la fin du XVIIIe siècle*]; Aleksander Brückner, 1906, *Dzieje języka polskiego* [*Histoire de la langue polonaise*]; Jan Niecisław Baudouin de Courtenay, 1922, *Zarys historii języka polskiego* [*Un aperçu de l'histoire de la langue polonaise*]; Stanisław Słoński, 1934, *Historia języka polskiego w zarysie* [*Un aperçu de l'histoire de la langue polonaise*]; Tadeusz Lehr-Splawiński, 1947, *Język polski. Pochodzenie, powstanie, rozwój* [*La langue polonaise. Origine, création, développement*]; Zenon Klemensiewicz,

1956–1961–1974, *Historia języka polskiego* [*Histoire de la langue polonaise*]; Stanisław Urbańczyk, 1963, *Periodyzacja dziejów polskiego języka literackiego* [*Périodisation de l'histoire de la langue littéraire polonaise*]; Stanisław Borawski, 1995, *Tradycja i perspektywy. Przeszłość i przyszłość nauki o dziejach języka polskiego* [*Tradition et perspectives. Passé et futur de la science sur l'histoire de la langue polonaise*]; Stanisław Dubisz, 2002, *Język – Historia – Kultura (wykłady, studia, analizy)* [*Langue – Histoire – Culture (conférences, études, analyses)*], vol. I; 2018, *Najnowsze dzieje języka polskiego a współczesna polszczyzna – problem terminologiczny i/czy metodologiczny* [*La dernière histoire de la langue polonaise par rapport au polonais contemporain – un problème terminologique et/ou méthodologique*].

Au cours de la conférence, l'attention a été attirée sur le fait que les publications sur la périodisation reflètent les trois étapes du développement de l'histoire de la langue polonaise en tant que discipline linguistique, ce qui permet d'identifier les trois étapes de la recherche sur l'histoire de la langue polonaise et les trois étapes de la méthodologie de ces études. Ces étapes étaient définies comme suit: 1. jeune grammaticale (l'approche de A. Kalina, A. Brückner, J. Baudouin de Courtenay, S. Słoński et T. Lehr-Spławiński); 2. structurel et sociologique (concepts de Z. Klemensiewicz et S. Urbańczyk); 3. sociolinguistique et de communication (propositions de S. Borawski et S. Dubisz).

Une comparaison des tendances du développement interne du système linguistique au cours des périodes individuelles, ainsi que des tendances sociolinguistiques et des processus non linguistiques se produisant dans les arrangements changeants de la langue polonaise, a permis de décrire et de déterminer leur hiérarchie et leur degré d'intensité.

Une attention particulière a été accordée au problème de la périodisation du polonais moderne, c'est-à-dire le polonais des quatre-vingts

dernières années, qui n'avait pas été abordé dans les études précédentes. L'analyse montre que les tendances linguistiques internes de la section historique de 1939–2019 ont été marquées plus particulièrement par la tendance à l'économie des ressources linguistiques, suivie par l'achèvement, l'énoblement, l'unification et la répartition. Parmi les tendances sociolinguistiques, la démocratisation de la langue est clairement à la première place, suivie de l'intégration et de la désintégration linguistiques, des interférences linguistiques, des processus d'homogénéisation et de l'internationalisation. Parmi les processus non linguistiques, les plus importants sont les migrations à l'intérieur des terres polonaises, la politique linguistique de l'État, les mouvements d'émigration et de rapatriement et l'immigration, qui s'est renforcée ces dernières années.

Professeur Stanisław Dubisz – un linguiste polonais remarquable associé à l'Université de Varsovie; doyen de la Faculté d'études polonaises de l'Université de Varsovie dans les années 1996–2002, 2005–2012; président de la Section linguistique du Groupe des sciences humaines du Comité de la recherche scientifique 2002–2004; membre de la Commission centrale des titres et degrés scientifiques 2003–2006, 2007–2010; membre de la Commission d'État pour la certification de la connaissance du polonais comme langue étrangère 2003–2009; membre de la Commission des langues littéraires slaves au Comité international des slavistes 2003–2012; directeur de l'Institut d'études polonaises appliquées de l'Université de Varsovie 2013–2016; membre de la Commission d'État pour la certification de la connaissance du polonais comme langue étrangère depuis 2016; rédacteur en chef du magazine «Poradnik Językowy» [«Guide de langue»] et de *Uniwersalny słownik języka polskiego* [Dictionnaire polonais universel]; chercheur de polonais ancien et actuel; co-auteur de *Gramatyka historyczna języka polskiego* [Grammaire historique de la langue polonaise] réédité à plusieurs reprises; auteur reconnu de près de 600 articles scientifiques et de plus de 30 articles importants

appartenant au plus strict canon des études polonaises, dont: *Archaizacja w XX-wiecznej polskiej powieści historycznej* [Archaization dans le roman historique polonais du XXe siècle], Varsovie 1991; *Język i polityka. Szkice z historii stylu retorycznego* [Langue et politique. Esquisses sur l'histoire du style rhétorique], Varsovie 1992; *Między dawnymi a nowymi laty. Eseje o języku* [Entre temps anciens et temps nouveaux. Essais sur la langue], Varsovie 1995; *Język – historia – kultura (wykłady, studia, analizy)* [Langue – histoire – culture (conférences, études, analyses)], volume 1, Varsovie 2002; *Język – historia – kultura (wykłady, studia, szkice)* [Langue – histoire – culture (conférences, études, essais)], volume 2, Varsovie 2007; *Język – historia – kultura (wykłady, rozprawy, rozważania)* [Langue – histoire – culture (conférences, mémoires, considérations)], volume 3, Varsovie 2012.

Professeur Dubisz a donné sa conférence dans la salle de conférence de la Faculté de philologie de l'Université de Białystok le 10 avril 2019.

Spis treści

Stanisław Dubisz <i>Periodyzacja rozwoju polszczyzny, a w szczególności jej dziejów najnowszych (1939–2019)</i>	7
Bibliografia	49
Aneks fotograficzny	52
Urszula Sokólska <i>Prelekcja Profesora Stanisława Dubisza</i>	63
Stanisław Dubisz – biogram	65
Summary	69
Résumé	73

**Tomiki wydane w Naukowo-Literackiej Serii Wydawniczej
„Prelekcje Mistrzów”**

- I.** Wojciech Kass, *Światło jasnie gość*, red. Z. Fałtynowicz, Białystok 2017.
- II.** Magdalena Popiel, „*Artysta jest obecny*”. *Problem tożsamości artysty nowoczesnego i ponowoczesnego*, red. J. Ławski, Białystok 2018.
- III.** Anna Legeżyńska, *Jasny dialog z mrocznymi siłami. Opowieść o Julii Hartwig*, red. J. Ławski, Białystok 2018.
- IV.** Andrzej Strumiłło, *O Władysławie Strzemińskim. Wykład*, red. M. Rogala, Białystok 2018.
- V.** Julian Maślanka, *Wspomnienie o Ryszardzie Kazimierzu Lewańskim. W setną rocznicę urodzin*, red. K. Rutkowski, Białystok 2018.
- VI.** Lucjan Suchanek, *Aleksander Sołżenicyn. Emigracja. Emigrantologia*, red. K. Korotkich, Białystok 2019.
- VII.** Teresa Kostkiewiczowa, *Pod znakiem Klio. Pamięć zbiorowa w polskiej poezji drugiej połowy XVIII wieku*, red. Ł. Zabielski, Białystok 2019.
- VIII.** Larisa Ratsiburskaia, *Nowe procesy w słowotwórstwie języka rosyjskiego*, red. A. Romanik, Białystok 2019.
- IX.** Stanisław Dubisz, *Periodyzacja rozwoju polszczyzny, a w szczególności jej dziejów najnowszych (1939–2019)*, red. U. Sokólska, Białystok 2019.

